

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПРЕЗИДЕНТІНІҢ ЖАНЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК
БАСҚАРУ АКАДЕМИЯСЫ

Басқару институты

қолжазба құқығында

Алтынкөп Әділ Нұржанұлы

**ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЭТНОСАРАЛЫҚ ҚАҚТЫҒЫСТАРДЫ
ИНСТИТУЦИОНАЛДЫ РЕТТЕУ**

«7M041 Бизнес және басқару» дайындық бағыты бойынша
«7M04105 – Мемлекеттік саясат» білім беру бағдарламасы

Бизнес және басқару магистрі дәрежесін иелену үшін магистрлік жоба
«7M04105 – Мемлекеттік саясат» білім беру бағдарламасы бойынша

Ғылыми жетекші _____ Давлетбаева Ж.Ж. э.ғ.к., МСҰМ профессоры
(қолы)

Жоба қорғауға жіберілді: «_____» _____ 2023ж.

Басқару институтының директоры _____ Гаипов З.С., с.ғ.д
(қолы)

Астана, 2023

МАЗМҰНЫ

НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР.....	3
БЕЛГІЛЕУЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР.....	4
КІРІСПЕ.....	5
НЕГІЗГІ БӨЛІМ.....	7
ҚОРЫТЫНДЫ.....	34
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕККӨЗДЕР ТІЗІМІ.....	37
ҚОСЫМШАЛАР.....	47

Нормативтік сілтемелер

Осы магистрлік жобада келесі нормативтік құжаттарға сілтемелер пайдаланылған:

«Қазақстан халықтары Ассамблеясының құрылуы туралы». Қазақстан Республикасы Президентінің 1995 жылғы 1 наурыздағы N Жарлығы

«Қазақстан халқы Ассамблеясы туралы». Қазақстан Республикасының 2008 жылғы 20 қазандағы N 70-IV Заңы

Белгілеулер мен қысқартулар

КСРО	–	Кеңестік Социалистік Республикалар Одағы
ТМД	–	Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы
ЕҚЫҰ	–	Еуропадағы Қауіпсіздік және ынтымақтастық ұйымы
ҚХА	–	Қазақстан халқы Ассамблеясы
БҰҰ	–	Біріккен Ұлттар Ұйымы
ҚР	–	Қазақстан Республикасы
НКЖХК	–	Нәсілдік кемсітушіліктің барлық нысандарын жою туралы халықаралық конвенция
ҮЕҰ	–	Үкіметтік емес ұйым
АҚДМ	–	Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі

Кіріспе

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. «Қазақ халқының мемлекет құраушы ұлт ретіндегі рөлін бекемдеп, этносаралық татулық пен дінаралық түсінушілікті қалыптастыра беруіміз қажет. Біздің ұстанымыз ел бірлігінің әр алуандылығында. Еліміздегі этникалық топтардың тілі мен мәдениетін дамытуға жағдай жасай береміз. Қазақ тілінің мемлекеттік тіл ретіндегі рөлі күшейіп, ұлтаралық қатынас тіліне айналатын кезеңі келеді деп есептеймін» — деді Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаев [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**].

Жаһанданудың жоғары қарқынына және халықаралық өзара әрекеттесу мәдениетінің айтарлықтай артуына қарамастан, Қазақстандағы этносаралық қақтығыстар проблемасы қазіргі мемлекет алдында тұрған өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Бұл мәселе мыңдаған тағдырларды қамтиды, оны шешу үшін шаралар қабылдауға жыл сайын миллиондаған қаражат жұмсалады, бірақ бұл жеткіліксіз сияқты, өйткені жасырын да, танымдық та, сондай-ақ мүдделер қақтығысы да жалғаса береді. Осыған орай тақырыптың өзектілігіне байланысты осы тақырыпты таңдауға түрткі болды. Жобамның барысында Қазақстандағы этносаралық қақтығыстар проблемалары бойынша негізгі материалдарды талдаймыз, сондай-ақ Қазақстан аумағында жүргізілген социологиялық зерттеулер материалдары негізінде белгілі бір тұжырымдар жасаймыз.

Жобаның мақсаты мен міндеттері.

Зерттеу жұмысының қорытындысы негізінде Қазақстандағы этносаралық қақтығыстарды реттеу бойынша тетіктерін анықтап, тиісті ұсыныстар енгізу

Зерттеудің мақсатына жету үшін келесі міндеттер қойылды:

- Қазақстандағы этносаралық қақтығыстардың алдын-алу тетіктерін зерттеу;
- Қолданбалы этносаяси зерттеулер институтының әлеуметтік, әдістемелік зерттеулеріне талдау жүргізу арқылы орын алған қақтығыстардың себеп-салдарын анықтау;
- Қазақстан халқы Ассамблеясының этносаралық қарым-қатынасты нығайту бойынша жүргізіп отырған жұмыстарын зерттеу;
- Жамбыл облысының мысалында мемлекеттік органдар этносаралық қақтығыстар орын алғаннан кейінгі шараларды зерттеу;
- Қақтығыстардың алдын-алу және институционалды реттеулер бойынша ұсыныстар беру;

Зерттеу объектісі. Қазақстандағы орын алған этносаралық қақтығыстар.

Зерттеудің пәні. Зерттеу мақсатында көрсетілген жеке және нақты қақтығыстар.

Гипотеза. Этносаралық қақтығыстарды реттеу арқылы ұлтаралық қарым-қатынас нығайып, этносаяси көңіл-күйдің көтерілуіне алып келеді.

Жарияланым. Зерттеу тақырыбы бойынша автор халықаралық ғылыми конференция жинағына 1 мақала жариялады.

Магистрлік жобаның практикалық маңыздылығы, осы жұмыс шеңберінде әзірленген зерттеу нәтижелері этносаралық қарым-қатынасты нығайтуға, қақтығыстарды реттеуде пайдаланылатын болады, және ұсынымдық сипатта болады.

Әдебиетке шолу

Дүние жүзінде орын алып жатқан жағдайларға қатысты, Қазақстан ғалымдары тарапынан этносаралық қатынастарға сәйкес, дәл берілген анықтама мен сипаттаманы айтып кетуге болады: «Этносаралық қатынастар – қоғамдық қатынастардың бір түрі, этностардың өзара қарым-қатынастары барысында, сондай-ақ көпэтносты мемлекет ішінде этностар өкілдерінің арасында жеке адамдық деңгейде қалыптасады [2]. Этносаралық қатынастар достық, бейтарап және даулы сипатта болуы мүмкін. Этносаралық қатынастар сипаты мен мазмұны саяси режим мен әлеуметтік-экономикалық жағдайларға орайлас болады, өйткені бұл қатынастар да саяси режим мен әлеуметтік-экономикалық жағдайларға байланысты дамиды. Солай бола тұра, этносаралық қатынастар салыстырмалы түрде дербестік болады, ол дербестік бұл қатынастардың өзіндік ерекшеліктерінен келіп шығады. Жалпы этносаралық қатынастар кешенді сипаты бар, ол экономикалық, әлеуметтік-саяси, рухани және мәдени қатынастарды қамтиды. Көпэтносты қоғамдағы жалпы саяси ахуал этносаралық қатынастар күйіне байланысты болады. Этностар арасында татулық пен бейбітшілік жағдайында көпэтносты қоғамдағы саяси ахуал тұрақты болады. Ал этносаралық қатынастар шиеленіскен немесе даулы болса, ол жалпы саяси ахуалды тікелей әлсіретеді, қоғамдық дамуды тұрақсыздандырады. Көпэтносты мемлекетте этносаралық қатынастар шиеленісі барлық қоғамдық-саяси ахуалды айқындайтындықтан көбінесе бірінші орынға қойылады» [3].

Қазіргі таңда, халықаралық саяси ғылымда этносаяси қақтығыстар ұғымы ұлтаралық қақтығыстар ретінде қарастырылуда және көптеген ғалымдардың назарын аударуда. Осыған байланысты, түрлі ғалымдардың этносаяси қақтығыстар ұғымына берген анықтамаларына қысқаша тоқталып кетейік.

Қазақстанда жекелеген зерттеушілермен қоса, мемлекеттік, қоғамдық, жекеменшік ғылыми-зерттеу орталықтары да елдегі ұлтаралық келісім, ел бірлігі, ұлттық саясат және этносаралық қақтығыстар мәселелерін жан-жақты зерттеп келеді. Мәселен Ә.Нысанбаев, Б.Сұлтанов, А.Косиченко, З.Шәукенова, А.Морозов, Т.Козырев сияқты ғалымдардың зерттеу еңбектері Қазақстанның жалпыұлттық идеясы, ұлттық бірлік және мемлекеттік құрылысқа, этносаралық және дінаралық келісімнің қазақстандық моделіне, этносаралық қақтығыстар, этносаралық қарым-қатынасты әлеуметтанулық тұрғыдан талдауға және басқа да өзекті тақырыптарға арналды [4].

Ресейде 1980-жылдардың соңы мен 1990-жылдардың басындағы этностық ахуалдың ең өзекті мәселеге айналуы, ұлтаралық қақтығыстардың жиілеуі, әр ұлттың өз этностық бірегейлігін анықтап, мемлекеттілігін іздей басталуынан этносаралық қақтығыстар ғылымы қарқынды дами бастаған. Бұл ретте Ю.Бромлей, Л. Дробижева, И.Жигалов, Ю.Оганисьян, В.Тишков, С.Токарев, А.Ямсков, В.Авксентьев сияқты тарихшылар мен этнографтардың тобын және

құбылысты әлеуметтік-саяси мәселе ретінде қарастып, оны түрлі аспектілері бойынша зерттеген ғалымдар атап өтуге болады. Мәселен, В.Тишковтың пікірі бойынша: Этносаяси қақтығыс - белгілі бір деңгейі бар ұйымдасқан саяси және әлеуметтік қозғалыстарға, жаппай тәртіпсіздіктер мен толқуларға, сепаратистік іс-әрекеттерге, тіпті азаматтық соғысқа дейін апаратын этникалық қауымдастық негізінде болатын қақтығысты айтады [5].

Арнайы жүйеленген ілім түрі ретінде этносаралық қақтығыстар ХХ ғасырдың ортасында қалыптаса бастады. Оның бастауында Г.Зиммель, Л.Козер, К.Левин, Р.Дарендорфтар сияқты көптеген Батыс ғалымдары тұрды. Мәселен, Батыста социология ғылымының негізін қалаушысы, америкалық ғалымы және әлеуметтанушысы Льюис Козер өз еңбектерінде этносаяси мен әлеуметтік қақтығыстарға құндылықтар, мәртебе, билік және ақша үшін күресті жатқызды. Мұндай көзқарас Батыс ғалымдары мен саясаткерлерінде кең тараған.

ХХ ғасырдың 60 жылдарында Германияның саясаткері мен әлеуметтанушысы Ральф Дарендорф «қоғамның қақтығыстар моделі» атты теориясын алға тартты. Ол «индустриалдық қоғамдағы таптар мен таптық шиеленістер» деген еңбегінде билікті бөлуге байланысты адамдар арасында теңсіздік пайда болатынын және түрлі шиеленістерге әкелетінін атап өтті.

Осыған ұқсас анықтаманы марксизм идеологиясында да байқауға болады. Маркс пен Энгельс өздерінің «Коммунистік партияның манифесі» атты еңбегінде: «Ерікті мен құл, патриций мен плебей, помещик пен крепостной, яғни бағындыратын мен бағынатын бірімен-бірі әрдайым антагонист болып, бірде жасырын, бірде айқын түрде үздіксіз күресіп келеді және бұл күрес әрқашан бүкіл қоғам тұрмысын революциялық түрде қайта құрумен немесе күресуші таптардың жалпы жойылуымен болып отырады» деген. Олар тап күресі таптық қоғамдардың дамуының заңдылығы және қозғаушы күші деп есептеген.

Тағы да бір америкалық ғалымы және әлеуметтанушысы Кеннет Боулдинг өзінің «қақтығыстың жалпы теориясын» жасады. Оның пікірі бойынша, этносаяси қақтығыстардың түп мәні - адамның қалыптық реакциясы мен мінез-құлқына байланысты. Қандай да бір қақтығыс немесе шиеленіс әрекеттері арқылы адамдардың құндылықтары мен жеке құштарлықтарын өзгертуге болады. Нәтижесінде, қоғамдағы идеологиялық, діни, әлеуметтік және т.б. құрылыстар түбегейлі өзгеріске ұшырайды [6].

Енді, этносаяси қақтығыстардың бірнеше себептеріне тоқталатын болсақ, Ресей ғалымы А. П. Садохин өз еңбектерінде қазіргі этносаяси қақтығыстардың типологиясын жасады:

- Әлеуметтік-экономикалық қақтығыс, яғни белгілі бір этникалық топтың қоғамда өз мәртебесі бойынша қанағаттанбауы және әлеуметтік теңсіздіктің пайда болуы;
- Этнотерриториялық қақтығыс, яғни этникалық шекараларды қайтадан қарастыру, мәдениеті мен тарихы жағынан өзіне жақын басқа бір этноспен қосылу немесе өз алдына егеменді мемлекет құру болып табылады;
- Этнодемографиялық қақтығыс, яғни этностың ассимиляцияланып кету қаупінен туындайды, сонымен қатар, жергілікті халықтың құқықтары мен

әлеуметтік-мәдени құндылықтарын қорғау және шетелдік мигрант пен босқындардың санын шектеу сияқты талаптар күшейтіледі [7].

Батыс ғалымдары және саясаткерлері тарапынан берілген себептеріне тоқталатын болсақ, **біріншіден** адамдардың арасындағы теңсіздік жатады. Өйткені, әркімнің қоғамдағы мәртебесі, қызметі, әлеуметтік жағдайы және билікке деген қатынасы әр-түрлі. Дарендорф осыған қатысты былай деген: «Бұл қайшылық пен шиеленістер әрқашан болған және бола бермек, сондықтан Карл Маркстің коммунистік қоғамда таптар мен дау-дамайлар болмайды дегені - қателік» дейді.

Шиеленістің **екінші** себебі - әлеуметтік пен материалдық қажеттілік, мұқтаждық пен талап-тілектердің орындалмауы немесе қанағаттанбауы болып табылады. Яғни, Батыс сарапшылардың көбісі этностық қақтығыстардың барлығы экономикалық себептерден бастау алады, себебі кез келген шиеленіс артында экономикалық ресурстарды бақылау, оларға қол жеткізу және оның игілігін көру мақсаты жатыр деп есептейді. Саяси билікке иелік етіп отырған этностық топ қарсы топты ығыстыру арқылы өзінің экономикалық әл-ауқатын күшейтуге күш салады. Ал, саяси ұран тастап, талап қоятындар ең алдымен өздерінің экономикалық мүшкіл ахуалын алға тартады. «Мұндай топтардың экономикалық жағдайы жақсарған сайын, олардың саяси талаптары да бәсеңдей береді» деп санайды Батыс ғалымы М.Эсман. Мысалы, Газа секторы мен Батыс жағалаудағы экономикалық жағдай жақсарып, ондағы кәсіпкерлерге көбірек мүмкіндіктер жасалып, палестиндіктер жақсы жұмыстарға орналасса, олардың Израильге деген өшпенділігі бәсеңдеп, бейбітшілік орнатуға мүмкіндік туар еді деген пікірлер бар. Мұның барлығы «адам – экономикалық хайуан, ол ең алдымен өзінің экономикалық қауіпсіздігі мен баюы үшін күреседі» деген әйгілі қағидадан бастау алады [8].

Үшіншіден, қоғамдағы кез келген адамдар өздерін белгілі бір этникалық, діни, әлеуметтік және т. б. бірлестіктер мен топтардың мүшесі ретінде қарастырады. Әрине, мұндай түсінік олардың өмірдегі орнын айқындайды және қоғамда әділетсіздік болған жағдайда өздерінің жағдайын басқалардан төмен сезініп, мүдделері мен құндылықтарына қысым жасалды деп ұғады. Сонымен қатар, батыстың көптеген саясаткерлері және ғалымдары этносаралық қақтығыстардың төртінші себебі ретінде адамның сана-сезімін қарастырады.

Этносаралық қақтығыстарды зерттеудің теориялық негіздері этностар арасындағы дүрдараздықты дер кезінде анықтау, оларды әрі қарай ушықтырмай, мәселелердің түп-тамырына терең үңіліп, уақытында шешуге мүмкіндік береді. Бұл үшін қоғамда этносаралық қарым-қатынасқа деген шынайы да объективті көзқарас қалыптасуы керек. Мемлекет сауатты этностық саясатты жүргізуге ықпал ететін нормативтік-құқықтық база әзірлеп, тиісті институттық құрылымдарды қалыптастыруы тиіс. Бұл этностар арасындағы бұрыннан келе жатқан стереотиптерді өзгертіп, позитивті және достық қарым-қатынастың дамуына жәрдемдеседі [9].

Зерттеу әдістері

«Қазақыландыру» жобасы Кеңес заманында бұзылған титулдық этникалық топтың құндылықтары мен бірегейлігін жаңғырту мақсатында Қазақстан Үкіметі жүргізіп отырған негізгі саясатқа айналды. Қазақыландыру процесі 1960 жылдары Кеңес өкіметі кезінде басталған қазақ тілі, мәдениеті мен бірегейлігінің жойылуына жауап ретінде іске асырылды. Реформалар өмірдің барлық салаларында байырғы этностың рөлін едәуір арттыруға бағытталған, бұл реакцияны тудырды және кейінгі жылдары этникалық азшылықтардың кетуін арттырды. 1990-1997 жылдар аралығында 1,2 миллионға жуық этникалық орыстар Қазақстаннан кетті, бұл халықтың шамамен 14% құрады[10].

Нәтижесінде этникалық факторларды ескеретін, ұлтшылдықты саяси-идеологиялық құрал ретінде пайдаланатын тәуелсіз Қазақстанның жаңа саясаты пайда болды. Кейбір авторлар мұны жаңа тәуелсіз үкімет бастаған науқандар арқылы байқауға болады, Мысалы, орыстар қазақтардың достары ретінде емес, басқыншылар мен Жаулар ретінде қарастырыла бастаған кезде тарихи перспективаларды өзгерту арқылы Ресейдің үстемдігі туралы тарихи естеліктерді өшірудің әртүрлі әрекеттері. Сондай-ақ, көптеген ғалымдар тіл саясатына ерекше назар аударады, бұл да қазақтандыру процесінің көрінісі болып табылады. Сонымен, көші-қон саясаты титулдық ұлттың рөлін арттыруға тырысудың тағы бір маңызды факторы болып табылады. Үкімет қазақтардың жалпы санын көбейту үшін белгілі бір көші-қон процестерін қолданды, бұл елден тыс жерде тұратын қазақтарды отанына оралуға итермеледі. Осындай саясаттың нәтижесінде қазақтардың халқы азшылықтан көпшілікке айналды.

Сонымен қатар, Назарбаевтың мемлекеттік құрылыс саласындағы саясаты теңгерімді болуға ұмтылды. Ол әрқашан Қазақстандағы ұлтаралық әлемнің маңыздылығын атап өтті. Заңнама, соның ішінде Конституция, барлық адамдар арасындағы теңдікті ынталандыру мақсатында қабылданды. 1993 жылы қабылданған Конституцияда Қазақстан Республикасы «қазақ халқының ерік-жігерінің» көрінісі болып табылатыны айтылған. Кейінірек 1995 жылы Конституцияға бірнеше елеулі түзетулер енгізілді: мысалы, «қазақ халқының еркі» деген сөз «Қазақстан азаматтарының еркі» деген сөзге өзгертілді. Бұл кішігірім өзгеріс Қазақстанның бұдан былай этникалық тегіне қарамастан барлық ұлттарға арналғанын көрсетті.

Этносаралық келісімге жәрдемдесудің тағы бір мысалы 1995 жылы Қазақстан халқы Ассамблеясының – мемлекеттік ұлттық саясатты әзірлеуге және іске асыруға жәрдемдесу үшін консультативтік органның құрылуы болды. Органның мақсаттары арасында қоғамдағы ұлтаралық және конфессияаралық келісім мен тұрақтылықты қолдау, сондай-ақ елдің барлық азаматтарына тең құқықтар мен бостандықтарды қамтамасыз ету болды. Отыз жылға жуық уақыт ішінде Ассамблея азаматтық келісімді және азаматтық қоғамымыздың оң өзгерістерін сақтауда және көтермелеуде маңызды рөл атқарды. Алайда, осы

күш-жігерге қарамастан, тәуелсіздік алған сәттен бастап Қазақстанда этникалық белгілері бойынша бірнеше қатыгез қақтығыстар орын алды. Кейбір жағдайларда шиеленісті мемлекеттік билік уақтылы тоқтатты, бұл зорлық-зомбылықты болдырмауға және ұлтаралық бейбітшілікті дереу орнатуға мүмкіндік берді. Бірақ қақтығыстар өлімге әкелетін зорлық-зомбылыққа, мүліктік зиянға және тіпті этникалық азшылықтардың кейінгі көші-қонына ұласқан бірнеше жағдайлар бар.

Осы жұмыста қолданылатын «салыстырмалы айыру» теориясы бар экономикалық айыру сезіміне негізделген қатты қақтығыстардың себептерін түсіндіреді: егер бір топ салыстырмалы түрде қолайсыз экономикалық жағдайда болса екіншісіне қарағанда, бұл біріншісінің арасында наразылық тудыруы мүмкін, бұл әдетте қарама-қайшылыққа әкеледі [11]. Алматы, Жамбыл және Түркістан облыстарының ауылдық жерлерінде орын алған қақтығыстар қаралды. Соңғы отыз жыл ішінде бұл аймақтарда титулдық этникалық топ пен тәжіктер, дүнгендер, ұйғырлар арасында қатты қақтығыстар болды.

Бірнеше сенімді дереккөздерге сәйкес, ауылдық жерлер қалалық жерлерге қарағанда 3,4 есе кедей және бұл барлық қақтығыстардың неліктен ауылдық жерлерде болғанын түсіндіруі мүмкін [12]. Ұлттық экономика министрлігінің ақпаратына сәйкес, 2019-2020 жылдары Түркістан облысының ауылдық аудандары барлық облыстардың ішіндегі ең кедей болып саналады, ал Жамбыл облысы Осы кестеде үшінші орынға ие болды [13]. Бұдан басқа, 2020-2021 жылдардағы орташа жалақы деңгейі туралы статистикаға сәйкес Түркістан облысында барлық облыстардың ең төменгі орташа жалақы деңгейі анықталды – ел бойынша орташа деңгейден 35,8% – ға аз; Жамбыл облысындағы екінші ең төменгі деңгей-ел бойынша орташа деңгейден 33,1% - ға аз; және үшінші Алматы облысындағы орын – елдегі орташа көрсеткіштен 28,3% - ға аз [14].

Егер ауыл халқы кедей өңірлерді бағалау үшін бірнеше жылдағы жалпы статистиканы қарастыратын болсақ, онда Түркістан, Жамбыл және Алматы облыстары тұрақты түрде бірінші орында, тиісінше орта есеппен 9,8% және 5,2% құрайды. Демек, кедейлік этносаралық қақтығыстарды тудыратын маңызды алғышарттардың бірі болып табылады. Теңсіздік сонымен қатар наразылықты тудыратын тағы бір маңызды фактор болып табылады. Салыстырмалы айыру теориясына сәйкес, тиісті этникалық топқа қатысты теңсіздік маңызды. Джини коэффициенті (кіріс концентрациясының индексі) - бұл барлық аймақтардағы теңсіздік деңгейін статистикалық түрде өлшейтін белгілі және танылған барометр. Осы коэффициентке сәйкес Түркістан, Жамбыл және Алматы облыстары Қазақстанның барлық 20 облысының арасында ең жоғары теңсіздікке ие. Бұл теория елдің осы үш аймағында болған қақтығыстардың себептерін түсіндіруге көмектесетінін көрсетеді.

Алайда, ресми статистика көбінесе Қазақстандағы толық көріністі көрсетпейді. Сондықтан сандардың шындықты растайтынын мұқият талдау үшін далалық зерттеу жүргізілді: ең ұқсас сипаттамалары бар үш жұп жағдай таңдалды, мұнда титулдық этникалық топ дунгандар, ұйғырлар, тәжіктер сияқты этникалық азшылықтармен бірге өмір сүреді (1-кестені қараңыз).

Кесте 1 – Қазақ емес этникалық көпшілігі бар ауылдық жерлердің мысалдары

Этникалық топ	Дүнгендер	Ұйғырлар	Тәжіктер
Ауыл 1 (қақтығыс орын алды)	Масаншы/Сортөбе, Қордай ауданы (Жамбыл облысы) =24 000 дүнген=90% жергілікті тұрғындардың үлесі	Шелек (Чилик), Еңбекші қазақ ауданы (Алматы облысы) 19 000 ұйғыр = 74%	Бостандық/Бінтымақ Сарыағаш ауданы (Түркістан облысы) = 5000-7000 тәжіктер = 85%
Ауыл 2 (қақтығыс орын алмады)	Жалпақтөбе, Жамбыл облысы = 7000 дүнген= 85% жергілікті тұрғындардың үлесі	Шұнжа (Чунджа), Ұйғыр ауданы (Алматы облысы) 15 000 ұйғыр = 79%	Гүлістан, Мақтаарал ауданы (Түркістан облысы) =2514 тәжік = 98%
Ескертпе – мәліметтерді талдау негізінде автормен құрастырылған.			

Қазақстандағы дүнген, ұйғырлар мен тәжіктер: соқтығысудың себептері
Бұл жағдайлар талдау үшін ең маңызды болып табылады. Біріншіден, қазақ емес этникалық топтар Қазақстанның оңтүстік бөлігінің белгілі бір аумақтарында көпшілікті құрайды. Екіншіден, бұл жұптар этникалық топтың титулдық этникалық топпен бейбіт және бейбіт емес қатар өмір сүруінің мысалдарын ұсынады. Үшіншіден, таңдалған үлгідегі барлық жұптар бірдей жағдайда, салыстырмалы түрде бірдей көлемдегі ауылдық жерлерде, бірдей аудандарда және бірдей әкімшіліктерде өмір сүреді. Сонымен қатар, олардың барлығы ауыл шаруашылығымен немесе шағын бизнеспен айналысады. Төртіншіден, бұл жұптардың барлығында қазақтармен қатар өмір сүретін тиісті азшылық тобының салыстырмалы түрде едәуір саны бар. Ақырында, этникалық топтар арасында болған қатты қақтығыстардың сипаты көптеген ұқсастықтарға ие.

Далалық зерттеу барысында 35 сұхбат пен 140 сауалнамадан мәліметтер жиналды. Респонденттердің жас диапазоны 29-56 жасты құрады, оның 50% – ы ерлер, 50% - ы әйелдер. Сұхбаттар мен сауалнамалардың деректері қазақтар арасындағы салыстырмалы айыру сезімі этникалық азшылықтар ірі кәсіпорындар мен жылжымайтын мүлікке иелік ететін жерлерде пайда болғанын көрсетті.

Бұл ретте респонденттердің 1-үлгі мен 2-үлгі арасындағы жауаптарында айқын айырмашылықтар анықталды. 1-кестеден көрініп тұрғандай, 1-үлгі соқтығысудан аман қалған ауылдарды, ал 2-үлгі зорлық-зомбылыққа ұшырамаған ауылдарды білдіреді. Жалпы, қазақ этникалық тобының өкілдерінен 102 жауап алынды.

Жауап нәтижелері келесідей болды:

Кесте 2 – Сұхбат сұрақтарының үлгілері

Сұрақтар	Зорлық-зомбылыққа ұшыраған ауылдардың үлгілері (51 жауап)	Зорлық-зомбылыққа ұшырамаған ауылдардың үлгілері (51 жауап)
Қазақ этникалық тобы қарама-қарсы этникалық топқа қарағанда салыстырмалы түрде қолайсыз экономикалық жағдайда деп ойлайсыз ба?	69% оң жауаптар	37% оң жауаптар
Қазақтар этникалық азшылықтардың тиісті тобымен салыстырғанда салыстырмалы түрде қолайсыз экономикалық жағдайда деп ойлайсыз ба?	72% оң жауаптар	35% оң жауаптар
Тиісті этникалық азшылықтың позициясының жоғары болуы, егер бар болса, титулдық этникалық топтың есебінен қол жеткізіледі деп ойлайсыз ба?	60% оң жауаптар	29% оң жауаптар
Ескертпе – мәліметтерді талдау негізінде автормен құрастырылған.		

Бұл жауаптар өңірлердегі жергілікті қазақтардың қазіргі көзқарасын айғақтайды. Бұл сондай-ақ 1-үлгідегі қазақтардың көпшілігі салыстырмалы түрде айыру сезімін бастан өткергенін көрсететін наразылықтың болуын түсіндіруі мүмкін, ал 2-үлгідегі азшылық қана осындай сезімді бастан кешірді. Осылайша, екі мысалдың да ауылдарында кедейлік болған жағдайда, тиісті этникалық топқа қатысты экономикалық теңсіздікті қабылдау екі үлгінің арасындағы айырмашылықты тудыруы мүмкін.

Қазақстанның белгілі бір аймақтарында халықтың едәуір үлесін құрайтын және осы зерттеу үшін қарастырылуы мүмкін үш этникалық азшылық бар: ұйғырлар (жалпы халықтың 1,4%), тәжіктер (0,2%) және дүнгендер (0,3%). Бұл этникалық азшылықтардың барлығы Қазақстанның оңтүстік бөлігінде, атап айтқанда көршілес Жамбыл, Алматы және Түркістан облыстарында тұрады[15].

Қазақстандағы дүнген қауымы 21 ғасырдың бірінші онкүндігінде ұлғайды. Қазіргі уақытта Қазақстанда дүнген Қырғызстан (60 мың) мен Өзбекстанға (3 мың) қарағанда көбірек (62 мың) [16]. Қазақстандағы дүнгендер, әдетте, географиялық шоғырланудың жоғары дәрежесін ұстанады: Қазақстандағы барлық дүнгендердің 85% - ы Жамбыл облысының Қордай ауданында тұрады, онда бұл этникалық топ жалпы халықтың 33% - ы құрайды[17]. Дүнгендер негізінен егіншілікпен айналысады және көп балалы болуымен сипатталады. Масанчи, Сортөбе және Жалпақтөбеде дунган дәстүрлері мен фольклоры жақсы

сақталған және салыстырмалы түрде кең таралған. Қазақстанның дүнген қауымдастығы дүнгеннің өзіндік ерекшелігі мен мәдениетін сақтауда үлкен рөл атқарады. Масанчи мен Сортөбе – кедейлік пен жұмыссыздық айқын көрінетін көрші ауылдар. Мұндағы адамдардың көпшілігі егіншілікпен және шағын кәсіпкерлікпен айналысады: Олар дүнген асханасы бар жергілікті кафелер, базарлар мен дүкендер сияқты әртүрлі шағын бизнесті басқарады. Екі ауылда да дүнген мен қазақтар бірге өмір сүреді, нәтижесінде 2020 жылдың басында қақтығыс пайда болды. Дүнгендер екі ғасыр бұрын қазіргі Қазақстан мен Қырғызстан аумағына қоныс аударған Қытай мұсылмандарының ұрпақтары екенін атап өту маңызды. 2020 жылғы этносаралық қақтығыстар кезінде дунгандар материалдық шығынға ұшыраған негізгі құрбандар болды. Бұл бұрын талданған этносаралық қақтығыстардың барлық оқиғаларына қатысты. Оқиғадан кейін бірден көптеген дүнгендер көрші Қырғызстанға көшіп, олардың аз ғана пайызы қайтып келгені белгілі болды. Дегенмен, әлі де шетелге көшуге дайын көптеген дүнгендер болды. Дүнген мен қазақтардың бұл оқиғаға көзқарасы әртүрлі болғаны анық.

Қазақстандық ұйғырлар негізінен Алматы облысында орналасқан Шелек және Шонжы ауылдарында тұрады. Ұйғырлардың ата-бабалары да Қазақстанға Қытайдан қоныс аударды. Шелек-2006 жылы қақтығыс болған елдегі ең ірі және салыстырмалы түрде дамыған ауылдардың бірі. Сонымен қатар, Жібек Алматы мен Қытай арасындағы аралық пункт болып табылады. Әлемнің түкпір-түкпірінен көптеген туристер бұл жерге барды, өйткені ол түрлі туристік көрікті жерлерге: Шарын каньонына, Қапшағай және Бартоғай су қоймаларына, Көлсай көліне және т. б. Алайда, аймақтағы ең тиімді бизнес түрлерінің бірі-темекі өсіру. 1970 жылдардан бастап ұйғырлар темекі бизнесінде маңызды рөл атқарды, бұл оларға үлкен пайда әкелді [18]. Бұл ұйғырларды алға жылжытып, олардың орташа экономикалық жағдайын жергілікті қазақтарға қарағанда жоғары етті. Қарама-қайшылық ақыры 2006 жылы қақтығысқа әкелді.

Қазақстандағы тәжіктер қазіргі Қазақстанның аумағында 1920 жылдары КСРО үкіметі жергілікті ирригациялық Ауыл шаруашылығын жақсарту мақсатында бірнеше мың тәжік отбасыларын көшірген кезде пайда болды. Олар қазіргі Сарыағаш ауданына көшірілді, өйткені климат жылы және шуақты ауа-райымен суаруға өте қолайлы болды. Келген тәжіктер Батпақты, бұрын игерілмеген колхоз жерлеріне қоныстанды, олар бірнеше онжылдықтардан кейін көкөніс бақтарына айналды. Көршілес Бостандық / Ынтымақ көп жағынан бір-біріне өте ұқсас. Екі аймақ та өте кедей және ауылдардың әрқайсысында тек екі мыңға жуық адам тұрады, негізінен тәжіктер. Екі ауыл да Сарыағаш ауданында орналасқан, ол өзінің демалыс кешендерімен танымал, онда адамдар массаждың әртүрлі түрлеріне және басқа да сауықтыру рәсімдеріне бару арқылы денсаулығын нығайта алады. Алайда, бізді қызықтыратын ауылдардың тұрғындары рекреациялық кешендердің қызметінен оқшауланған. Жергілікті халықтың көп бөлігі ауыл шаруашылығымен айналысады. 2015 жылы Бостандық пен Ынтымақта этносаралық қақтығыс болды. Ресми нұсқаға сәйкес, қақтығыстың басталуы қазақ пен тәжік арасындағы жекеше қақтығыс болды,

нәтижесінде Бостандық маңында, көрші Ынтымақта біріншісі өлтірілді. Өлтірілген адамның туыстары көшедегі митингілерде кінәлілерді жазалауды талап ете бастады. 5 ақпанда Ынтымаққа 200-ге жуық тәжік ұлтының өкілдері мен 250-300 қазақ ұлтының өкілдері жиналды. Нәтижесінде үйлер, сауда нүктелері мен көліктер өртеніп, адамдар жарақат алды. Сонымен қатар, тәжік мектебінде терезелер мен есіктер сынған[19].

Салыстырмалы айыру теориясынан қорытынды жасауға болады: болашақта этносаралық қақтығыстардың ықтималдығын азайту үшін, ең алдымен, Үкімет ауылдық жерлерде кедейлік мәселелерін шешуге назар аударуы керек.

Масанчи ауылында болған оқиғадан кейін Үкімет Ұлттық Кәсіпкерлер Палатасы бастамашылық еткен «Атамекен» атты мемлекеттік бағдарламаны жүзеге асырды. Бағдарлама Қордай ауданында «халық арасындағы әлеуметтік шиеленісті жеңілдету және кәсіпкерлікке тарту арқылы жұмыссыздық проблемаларын елеулі шешу» мақсатында іске қосылды [20]. Бұл үкіметтің кедейліктің жойқын және қауіпті рөлін түсіне бастағанын көрсетеді. Дегенмен, уақыт өте келе бағдарламаның қаншалықты тиімді болатыны әлі белгісіз. Дегенмен, Қазақстанның көптеген ауылдық жерлерінде кедейлікпен күресуге бағытталған бастамалар қажет.

Артқа қарап, Қазақстан Үкіметінің ұлтаралық бейбітшілік пен тұрақтылықты қаншалықты жақсы сақтай алғанын бағалау пайдалы болар еді. Тәуелсіздік кезінде бірнеше этносаралық қақтығыстар болғанына қарамастан, олардың барлығын Үкімет бірде-бір оқиға зорлық-зомбылыққа ұласпайтындай етіп басып тастады немесе алдын алды деп айту әділетті болар еді. Жақында Тәуелсіздік алған посткеңестік елдердің ішінен Қазақстанды ұлтаралық бейбітшілік пен тұрақтылықтың табысты үлгісі деп санауға болады. Егер біз көршілес Тәжікстанмен және Қырғызстанмен, зорлық-зомбылықтың төтенше түрін бастан өткерген екі елмен параллельдер жүргізе алсақ, Қазақстан үлкен қақтығыстардан құтыла алды.

Дегенмен, орын алған этносаралық қақтығыстар жүйеде әлі де бар кейбір әлсіздіктерді көрсетеді. Ағымдағы талдаудан бірнеше қорытынды жасауға болады. Ең алдымен, титулдық этникалық топпен бірге өмір сүретін этникалық азшылықтардың белгілі бір тобының жоғары шоғырланған жерлері қақтығыстарға бейім. Екіншіден, кедейлік пен теңсіздік – бұл этникалық зорлық-зомбылыққа тікелей әсер ететін екі фактор. Сондықтан болашақта мұндай оқиғалардың алдын алу үшін осындай жерлерге назар аудара отырып, кедейліктен бастау керек.

Қазақстан халқы Ассамблеясының атқарып отырған жұмысына зерттеу жүргізу

Қазақстан халқы Ассамблеясы-әлемде теңдесі жоқ бірегей орган. Ассамблеяны өмір бойы Нұрсұлтан Назарбаев басқарады. (2021 жылы Нұрсұлтан Назарбаев ҚХА басшылығын Қасым-Жомарт Тоқаевқа тапсырды.) Бұл орган жалпы сайлаудан тыс Мәжіліске өз кандидаттарын ұсына алады.

Сарапшылар Қазақстан халқы Ассамблеясының (Бұдан әрі – ҚХА) жұмысына күмәнмен қарайды, оның этносаралық қақтығыстардың алдын алудағы рөлін және Парламентте өз өкілдерінің болу құқығын жиі сынайды. Басқалары Қазақстанға көпұлтты мемлекет ретінде осындай орган қажет екенін көрсетеді.

Біз де-юре және де-факто Қазақстан халқы Ассамблеясының немен айналысатынын түсінеміз.

ДЕ-ЮРЕ: АССАМБЛЕЯНЫҢ ЗАҢНАМАЛЫҚ ҚҰРЫЛЫМЫ ҚАНДАЙ?

Қазақстан халқы Ассамблеясы-Президент жанындағы консультативтік-кеңесші орган. ҚХА-ны Қазақстанның бірінші президенті Нұрсұлтан Назарбаев 1995 жылғы 1 наурызда құрды.

12 жылдан кейін Назарбаев Ассамблеяға мәжіліске тоғыз депутатты сайлау құқығын берді, ал 2008 жылғы 20 қазанда «Қазақстан халқы Ассамблеясы туралы» Заңға қол қойды. Әлемнің бірде-бір елінде мұндай Ассамблеялар саяси субъект ретінде танылмайды [21].

Құрылымның ресми мақсаты-қоғамдағы келісім мен бірлікті нығайту жөніндегі мемлекеттік саясатты дамыту мен іске асыруға ықпал ету.

Ол Қазақстанда келісім мен бірлікті нығайту үшін жағдай жасауға, этникалық топтардың тілдерін, дәстүрлері мен мәдениетін сақтауға, осы салада білім беру және баспа қызметін жүргізуге, этномәдени бірлестіктерге көмектесуге тиіс. ҚХА-ның жұмыс органы-Президент әкімшілігіне бағынатын хатшылық.

Қазір Ассамблеяда 394 мүше бар. Бұл негізінен этномәдени бірлестіктер мен мемлекеттік органдардың өкілдері. ҚХА мүшесі болу оңай емес. Алдымен кандидатураны Ассамблея сессиялары, хатшылық қарайды, сондай-ақ кандидатураны президент ұсынады.

Ассамблеяның орталық аппараты және оның өңірлік бөлімшелері Ассамблея мүшесінің және ҚХА-дан Мәжіліске сайланған депутаттың өкілеттігін мерзімінен бұрын тоқтатуға құқылы.

Ассамблея туралы заң Н.Назарбаевқа органды өмір бойы басқару құқығын береді. Қазақстан Президенті Ассамблеяны қайта құра алады, оның қызмет бағытын анықтай алады, басшыларды тағайындайды және қызметтен босатады. ҚХА-ның облыс орталықтарындағы және Республикалық маңызы бар қалалардағы филиалдарын осы өңірлердің әкімдері басқарады.

Ассамблея жыл бойы конференциялар, жиналыстар, концерттер, конкурстар және басқа да мәдени іс-шаралар өткізеді. Құрылым 367 ұлт

өкілдерін біріктіреді. Мұндай рухани-мәдени бағдарлама этносаралық келісімді нығайтуға көмектеседі деп саналады. Бір қарағанда, бәрі дұрыс, бірақ бұл ассамблеясыз ел бірлігін жоғалтады дегенді білдіре ме? Түсінейік.

ІС ЖҮЗІНДЕ: АССАМБЛЕЯ ЖҰМЫСЫНЫҢ НӘТИЖЕЛЕРІ БАР МА?

Конституция бойынша ҚХА-ның Мәжіліске депутаттар сайлауға құқығы бар. Ассамблея жалпы сайлауға қатыспайтын 9 кандидатты ұсынады. Кейбір саясаттанушылар бұл органның мұндай өкілеттіктері болмауы керек деп санайды, өйткені адамды этникалық негізде кез-келген органға сайлау Конституцияға қайшы келеді.

2022 жылғы наурызда халыққа Жолдауында Қасым-Жомарт Тоқаев Мәжілістегі ҚХА депутаттық квотасы жойылатынын мәлімдеді [22].

Біз Мәжілістегі ҚХА квотасын жоямыз, бұл, менің ойымша, саяси және заңды тұрғыдан дұрыс. Бұл квота Сенатқа көшіріледі және 9-дан 5 депутатқа дейін қысқарады. Тиісінше, Мәжілістегі депутаттық орындардың жалпы саны азаяды, - деді ол.

Негізінен Ассамблея өзіне жүктелген міндеттерді орындамағаны үшін сынға алынады. Құрылым мемлекеттік саясатты ілгерілетуге үлкен үлес қосады, бірақ этникалық келісімді қамтамасыз ету мәселесінде сенімге ие болмады.

ҚХА құрылғанына қарамастан, Қазақстанда қазақтар мен түрік, шешен, ұйғыр, күрд, тәжік, армян, дүнген және өзбек диаспораларының мүшелері арасында қақтығыстар әлі де орын алуда.

Кесте 3 –Тәуелсіздік алғалы бері орын алған этносаралық қақтығыстар

№	Қақтығыс атауы	Оқиғаның өту орны және уақыты
1	Түрік және қазақ жұмысшыларының жаппай төбелесі	2006 жылдың 27 қазаны, Атырау облысы, Жылыой ауданы, Теңіз мұнай кен орны
2	Қазақтар мен тәжіктер арасындағы қақтығыс	2015 жылдың 5 ақпаны, Түркістан облысы Сарыағаш ауданы Жартытөбе ауылдық округінің Бостандық және Ынтымақ ауылдары
3	Жұмысшылар арасындағы жаппай төбелес (қазақ-қытай)	2015 жылғы 8 шілде, Ақтоғай кен орны, Аягөз ауданы, Шығыс Қазақстан облысы
4	Түріктер мен қазақтар арасындағы этносаралық қақтығыстар	2016 жылғы 16 ақпан, Жамбыл облысы Байзақ ауданының Бұрыл (Ровное) ауылы
5	Армяндар мен қазақтар арасындағы қақтығыс	2018 жылдың 31 желтоқсанынан 2019 жылдың 1 қаңтарына қараған түні, Қарағанды қаласы
6	Жергілікті және шетелдік қызметкерлер арасындағы қақтығыс	2019 жылғы 29 маусым, Атырау облысының Теңіз кен орны
7	Дүнгендер мен қазақтар арасындағы қақтығыс	2020 жылғы 7 ақпан, Жамбыл облысы Қордай ауданында

Ескертпе – мәліметтерді талдау негізінде автормен құрастырылған.

Ең ірі этносаралық қақтығыс Жамбыл облысының Қордай ауданында орын алды. 11 адамның өмірін қиған, мыңдаған адамдар шекарадан өтуге мәжбүр болған және жүздеген үйлер қираған оқиға Ассамблеяның 25 жылдығына сәйкес келді. Мұнда сіз мерейтойға арналған ұлттық іс-шаралар жоспарымен таныса аласыз.

2019 жылы аймақтардағы және әлеуметтік желілердегі белсенді азаматтар Ассамблеяны таратуды талап ете бастады. Көпшілік «Қазақстан халқын біртұтас ұлтқа жинаудың орнына, Ассамблея оны көптеген этностарға бөледі» деп санайды [23].

Бұл ретте Достық үйлерінің және Ассамблеяның басқа да құрылымдарының жұмысына бюджет ақшасы бөлінеді. ҚХА қызметі туралы материалдар мемлекеттік тапсырыс бойынша БАҚ-та үнемі жарияланып тұрады [24].

Кесте 4 – ҚХА бөлінген қаражат (2020 жыл)

№	Атауы	Бөлінген қаражат
1	Астана қаласы	212 286 000 тг
2	Алматы қаласы	53 111 000 тг
3	Шымкент қаласы	48 971 000 тг
4	Орталық аппарат	759 786 000 тг
5	Ақмола облысы	95 277 000 тг
6	Ақтөбе облысы	164 231 000 тг
7	Алматы облысы	136 919 000 тг
8	Атырау облысы	108 799 000 тг
9	Батыс Қазақстан облысы	98 356 000 тг
10	Жамбыл облысы	132 420 000 тг
11	Қарағанды облысы	155 888 000 тг
12	Қостанай облысы	105 065 000 тг
13	Қызылорда облысы	131 635 900 тг
14	Маңғыстау облысы	76 191 000 тг
15	Павлодар облысы	195 235 000 тг
16	Солтүстік Қазақстан облысы	62 870 000 тг
17	Түркістан облысы	160 899 000 тг
18	Шығыс Қазақстан облысы	185 485 000 тг

Ескертпе – мәліметтерді талдау негізінде автормен құрастырылған.

БАСҚА ЕЛДЕРДЕ ОСЫНДАЙ ОРГАН БАР МА?

Ресейде, Қырғызстанда және Молдовада әртүрлі диаспораларды біріктіретін құрылымдар бар. Өзбекстанда мұндай миссияны «халық бірлігі» қозғалысы орындайды.

«Еуразия халықтары Ассамблеясы» Халықаралық одағы ТМД елдеріндегі ұлттық-мәдени бірлестіктердің қызметін үйлестіретін, ұлттық азшылықтар проблемаларымен және ұлтаралық келісімді насихаттаумен айналысатын құрылымдарды біріктіреді.

Зерттеу нәтижелері және талдау

Этникалық (ұлттық) азшылықтардың болуы тарихи тұрғыдан қалыптасқан факт болып табылады, барлық жерде емес және әрқашан берілген ретінде қабылданбайды. Сондықтан бұл тұжырымдама белгілі бір тарихи уақыт кезеңінде әлемдік қоғамның назарын азды-көпті аударарды, өкінішке орай, көбінесе жекелеген мемлекеттерде оның өкілдерінің құқықтары мен заңды мүдделерін бұзумен байланысты мәселелерді талқылау аясында.

Ұлттық азшылықтардың құқықтары мен заңды мүдделерін барынша қорғау тұрғысынан халықаралық ұйымдар мен институттар үлкен рөл атқарады, соның арқасында әлемдік тәжірибе Жер шарының белгілі бір аймағында туындайтын этникалық азшылықтардың проблемаларын шешудің жолдарын іздеуде өз тәсілдерін әзірледі, және халықаралық құрылымдар оларды шешудің стратегиялары мен тетіктерін әзірлеуде маңызды рөл атқаратынын мойындау керек.

Этникалық азшылықтардың құқықтары мен ат үстіндегі мүдделерін қорғаудың халықаралық құқықтық құжаттары

Адам құқықтары саласындағы мүмкіндіктері азшылыққа жататын адамдардың құқықтарын қорғау үшін пайдаланылуы мүмкін халықаралық бақылау тетіктері әлемдік қоғамдастық қабылдаған құжаттар негізінде құрылады. Мұндай құжаттар тізбесіне [25]:

- 1948 жылғы Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы;
- Геноцид қылмыстарының алдын алу және ол үшін жауапкершілік туралы 1948 жылғы конвенция;
- БҰҰ Бас Ассамблеясы 1965 жылғы 21 желтоқсанда қабылдаған Нәсілдік кемсітушіліктің барлық түрлерін жою туралы халықаралық Конвенция;
- 1966 жылы 16 желтоқсанда БҰҰ Бас Ассамблеясы қабылдаған Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакт;
- БҰҰ Бас Ассамблеясы 1992 жылы 18 желтоқсанда жариялаған ұлттық немесе этникалық, діни және тілдік азшылықтарға жататын адамдардың құқықтары туралы Декларация.
- 1950 жылы 4 қарашада Еуропа Кеңесі қабылдаған адам құқықтары мен негізгі бостандықтарды қорғау туралы Еуропалық Конвенция;
- Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық жөніндегі Кеңестің қорытынды актісі (Хельсинки Қорытынды актісі), 1975 ж;
- ЕҚЫҰ-ға қатысушы мемлекеттердің 1989 жылғы 15 қаңтардағы Вена кездесуінің қорытынды құжаты;
- ЕҚЫҰ Адами өлшем конференциясының Копенгаген жиналысының құжаты, 1990 ж;
- Ұлттық азшылықтар мәселелері бойынша ЕҚЫҰ сарапшылар кеңесінің құжаты, Женева, 1991 жыл;
- ЕҚЫҰ Адами өлшем конференциясының Мәскеу кеңесінің құжаты, 1991 жыл;

- Жаңа Еуропаға арналған Париж хартиясы-ЕҚЫҰ-ға қатысушы мемлекеттердің жоғары деңгейдегі кездесуі, 1991 жыл;
- 1992 жылы қабылданған аймақтық және азшылық тілдері туралы Еуропалық хартия;
- Хельсинки жоғары деңгейдегі кездесу декларациясы, 1992 ж;
- 1995 жылы қабылданған Еуропа Кеңесінің ұлттық азшылықтарды қорғау туралы негіздемелік конвенциясы;
- Ұлттық азшылықтарға жататын адамдардың құқықтарын қамтамасыз ету туралы Конвенция. Мәскеу, 21 қазан 1994 ж.

Көріп отырғаныңыздай, әлемде ұлттық азшылықтардың құқықтары мен заңды мүдделерін реттеу және қорғау бойынша қуатты құқықтық база құрылды. Алайда, олардың жекелеген елдерде орын алуы халықаралық қоғамдастық қабылдайтын шараларды іске асырудың тиімді тетіктерін әзірлеу туралы мәселе туғызады.

Ұлттық азшылықтардың проблемасы жан-жақты болғандықтан, оның заңнамалық шешімі көбінесе бірқатар гуманитарлық мәселелерді шешумен байланысты. Мысалы, ұлттық азшылықтардың құқықтарын қамтамасыз ету босқындар санын азайтуды білдіреді; екінші жағынан, еркін жүру процедурасын жеңілдету ұлттық азшылықтардың көптеген талаптарын автоматты түрде алып тастайды. Демек, мемлекеттердің гуманитарлық саладағы ынтымақтастығы этникалық азшылықтардың мүдделерін ескерусіз жүзеге асырыла алмайды деген қорытындыға келу керек.

1994 жылғы 21 қазандағы ұлттық азшылықтарға тиісті адамдардың құқықтарын қамтамасыз ету туралы конвенция туралы

КСРО ыдырағаннан кейінгі посткеңестік кеңістіктегі демократиялық өзгерістер ұлтаралық қатынастарды жақсарту, соның ішінде ұлттық азшылықтардың мәселелерін шешу үшін бұрыннан келе жатқан мәселелерді қоюға үміт тудырды. Алайда, 1991 жылдың желтоқсанында Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығының құрылуымен бұрынғы Одақ аумағындағы ұлттық азшылықтардың проблемалары өте күрделі, кейде қарама-қайшы сипатқа ие болды және КСРО өмір сүрген кезеңге қарағанда жекелеген елдерде өзекті бола бастады. Бұл егер бұрынғы жалпыодақтық заңдар ұлттық азшылықтардың мәселелерін кем дегенде ішінара шешуге мүмкіндік берсе (мысалы, азаматтық мәселесінде), онда Достастықтың көптеген елдерінде ТМД құрылуымен бұл заңдар қолданысын тоқтатты, ал жаңалары қабылданбады. Сонымен бірге, ТМД – ға мүше әрбір егемен мемлекет ұлтаралық қатынастар проблемаларын шешудің халықаралық құқықтық құралдарының бай және уақытпен тексерілген арсеналына қарамастан, олардың бар екенін байқамауға тырысты немесе белгілі бір ел үшін ұлтаралық халықтардың мүдделерін әрдайым ескермейтін шешімге өзінің көзқарасын ұсынды.

Сондықтан да ТМД шеңберінде Ұлттық азшылықтар мәселелері бойынша бұрын белгіленген көпжақты құжат – 1994 жылғы 21 қазанда Мәскеуде Әзірбайжан, Армения, Беларусь, Грузия, Қазақстан, Қырғызстан, Молдова, Ресей, Тәжікстан және Украина президенттері мен басшылары қол қойған

Ұлттық азшылықтарға жататын адамдардың құқықтарын қамтамасыз ету туралы Конвенция жасалды [28].

Конвенцияға қол қою кезінде Әзірбайжан президенті Г. Алиев «ерекше пікір» білдірді, ал Украина президенті Л. Кравчук оған «Украина заңнамасын ескере отырып» деген ескертпемен қол қойды. Украина сарапшылары ерекше пікір білдірді және Конвенция жобасын әзірлеу сатысында конвенция жобасы тұжырымдамалық сипаттағы бірқатар принципті ережелер бойынша Украинаның пікірін ескермейтінін, «тілдік азшылықтар» ұғымына нақты заңды анықтама бермейтінін, соның арқасында Конвенция нысанасының өзі олардың құқықтарын қамтамасыз етуге бағытталған белгісіз, бұлыңғыр сипатқа ие екенін айтты.

Әзірбайжан Республикасы сарапшыларының ерекше пікірі конвенция жобасының 2-бабы өзгертілуі керек еді, өйткені белгілі бір адамның ұлты, әдетте, жеке таңдауымен емес, этникалық тегімен анықталады. Аралас неке жағдайында ғана жеке таңдау туралы айтуға болады, содан кейін шектеулі түрде және белгілі бір елде бар заңнамаға сәйкес.

Конвенцияға Түрікменстан мен Өзбекстан қол қойған жоқ. Конвенцияның 14-бабына сәйкес Уағдаласушы Тараптардың оның күшіне енуі үшін қажетті мемлекетішілік рәсімдерді орындағанын растайтын үшінші хабарлама депозитарийге (Беларусь Республикасының Үкіметіне) тапсырылған күннен бастап күшіне енеді. Басқа Уағдаласушы Тараптар үшін Конвенция депозитарий хабарлама алған күннен бастап күшіне енеді.

Осылайша, ТМД шеңберінде Ұлттық азшылықтарға жататын адамдардың құқықтарын қорғау саласындағы мемлекеттердің көпжақты ынтымақтастығының құқықтық негізін құрайтын тарихи құжат қабылданды деп айтуға болады. Ұлттық азшылықтарға жататын адамдардың құқықтарын қамтамасыз ету туралы Конвенция ашық сипатта болады, ол 15-баптан туындайды, оған сәйкес Конвенция күшіне енгеннен кейін оның мақсаттары мен қағидаттарын бөлісетін басқа мемлекеттер қосылуы мүмкін. Конвенцияның ашық сипаты Уағдаласушы Тараптардың кез келгені бап негізінде расталады. Конвенцияның 16-сы шығу күнінен кемінде алты ай бұрын депозитарийді жазбаша хабардар ету жолымен одан шығу туралы мәлімдей алады.

Конвенцияның кіріспесінде конвенцияға қатысушы мемлекеттердің Адам құқықтары саласындағы халықаралық стандарттарды сақтауға және БҰҰ мен ЕҚЫҰ-ның тиісті құжаттарында бекітілген Ұлттық азшылықтарға жататын адамдардың құқықтарын қорғауға бейілділігі расталады. Конвенцияға қатысушы мемлекеттер ұлттық азшылықтарға жататын адамдардың құқықтары жалпыға бірдей танылған адам құқықтарының ажырамас бөлігі болып табылатынын да растайды.

ТМД-ға мүше елдердің Конвенцияға қатысу фактісі олардың өз аумағында ұлттық азшылықтардың болу фактісін және одан туындайтын мүдделер мен қажеттіліктерді мойындағанын білдіреді. Мұндай тұжырым Конвенцияның кіріспесімен расталады, онда оның қатысушылары «әрбір Уағдаласушы

Тараптың аумағында ұлттық азшылықтарға жататын адамдар тұрады» деп ескереді.

Конвенцияның кіріспесінде «Уағдаласушы Тараптар» ұлттық азшылықтарға жататын адамдардың құқықтарын көтермелеу және қорғау олар тұратын мемлекеттердің саяси тұрақтылығына ықпал ететінін мәлімдеді. Осыған байланысты Конвенцияға қатысушы мемлекеттер ұлттық азшылықтардың құқықтарын қамтамасыз ету үшін тиісті шаралар қабылдау және осы мақсатта, оның ішінде екіжақты келісімдер шеңберінде ынтымақтастықтың тиісті тетіктерін құру қажеттігін мойындайды.

Ұлттық азшылықтарға жататын адамдардың құқықтарын қамтамасыз ету туралы конвенцияда елеулі кемшіліктер жоқ емес. Онда, атап айтқанда, ЕҚЫҰ құжаттарында қамтылған азшылықтардың барлық құқықтары көрсетілмеген – бақылау тетігін құру көзделмеген, ал адам құқықтары жөніндегі комиссияны қоса алғанда, ТМД Жарғысы бойынша тетіктер осы салада тиімді бақылауды қамтамасыз ете алмайды.

Сонымен қатар, Конвенция екіжақты келісімдер немесе ұлттық азшылықтардың проблемалары бойынша ұлттық заңнаманы қабылдау негізінде ТМД-ға мүше елдердің ынтымақтастығы үшін құқықтық база құратынын атап өткен жөн.

Азаматтардың ұлттық шығу тегі мен мәртебесіне қарамастан, ТМД елдеріндегі теңдік мәселелері осы елдердің конституцияларымен және заңнамалық актілерімен реттеледі. Осыған байланысты адам құқықтары мен ұлттық азшылықтардың құқықтарын қорғау саласындағы ұлттық заңнамаларды біріздендірудің кейбір белгілері байқалды.

Қазақстандағы ұлттық (этникалық) азшылықтардың құқықтарын құқықтық қорғау туралы мәселеге

Соңғы жылдары осы проблеманы өзектендірген халықтың елеулі сандық өзгерістері орын алған Қазақстандағы этносаралық қатынастарды зерттеу, әрине, ұлттық (этникалық) азшылықтардың құқықтарын құқықтық қорғау мәселесін шешудің маңыздылығы мен қажеттілігі туралы қорытындыға әкеледі.

Қазақстанда 100-ден астам ұлт өкілдері тұрады, сондықтан республика үшін қоғамдық келісім мен саяси тұрақтылық өте маңызды және бұл 1995 жылғы 30 тамызда қабылданған жаңа Конституцияның 1-бабында көрініс тапты. Алайда, көпұлтты мемлекеттегі қоғамдық келісім мен саяси тұрақтылықтың қауіпсіздік қоры көп жағдайда дұрыс ұлттық саясатқа байланысты. Осыған байланысты біздің елімізде этносаралық қатынастарды реттеу мен ұлттық азшылықтардың мүдделерін қорғаудың бірегей тәжірибесі жинақталған.

Айта кету керек, 1995 жылғы жаңа Конституция қабылданғанға дейін [27], Қазақстан Республикасы Президентінің 1995 жылғы 1 наурыздағы Жарлығымен ҚР Президенті жанындағы консультативтік-кеңесші орган ретінде Қазақстан халықтары Ассамблеясы (ҚХА) құрылды. Оның қызметіндегі міндеттердің бірі – Қазақстан аумағында тұратындарға теңдік қағидатын сақтау негізінде олардың рухани-мәдени жаңғыруы мен дамуына жәрдемдесу, ұлт өкілдері арасындағы

достық қатынастарды дамытуға ықпал ететін мемлекеттік саясатты жүргізу жөнінде ұсыныстар әзірлеу болып табылады.

ҚХА-ның негізгі міндеттері мемлекеттік ұлттық саясатты іске асыру, Қазақстан Республикасында қоғамдық-саяси тұрақтылықты қамтамасыз ету және этносаралық қатынастар саласындағы мемлекеттік және азаматтық қоғам институттарының өзара іс-қимылының тиімділігін арттыру болып табылады.

2007 жылғы мамырда Қазақстан Республикасының Конституциясына бірқатар түзетулер енгізілді. Қазақстан халқы Ассамблеясына конституциялық мәртебе берілді, ол Парламент Мәжілісіне 9 депутатты сайлау құқығын алды, бұл оның қоғамдық-саяси рөлін едәуір арттырды.

2008 жылғы 20 қазанда Президент «Қазақстан халқы Ассамблеясы туралы» ҚР Заңын жазды [28], оған сәйкес ол елдің саяси жүйесінің толыққанды субъектісіне айналды және оның қызметінің нормативтік құқықтық негіздері анықталды.

ҚХА және ҚХА Кеңесінің құрамына өзгерістер енгізілді. Қазіргі уақытта ҚХА жаңартылған құрамында 527 адам, ҚХА кеңесінің құрамында 75 адам бар.

ҚХА қызметі этностарды біріктіруге, мемлекеттік тілді этносаралық қарым-қатынас тілі ретінде ілгерілетуге, мемлекеттік органдар мен барлық мүдделі этносаралық қатынастар субъектілерінің өзара іс-қимылының тиімділігін арттыруға бағытталған әлеуметтік бағдарланған және ағартушылық жобаларды іске асыруға қайта форматталды [29].

Республикалық және өңірлік деңгейлерде ҚХА-ның 4 базалық жобасы іске асырылуда:

1) «Полиэтникалық Қазақстан: этномәдени генезис»; 2) «Жалпыазаматтық бірегейлікті қалыптастыру»; 3) «Этностардың қазақстандық әралуандығын рухани-мәдени тұрғыдан танымал ету»; 4) «Этносаралық ортада жанжалды көріністерді қабылдамауға бағытталған әлеуметтік нұсқауларды әзірлеу арқылы медиация институтын дамыту» [30].

Бүгінгі таңда Ассамблея одан әрі этносаралық келісім, қоғамдағы толеранттылық және халық бірлігі үшін қолайлы жағдайлар жасауға ықпал етеді.

Өңірлерде Ассамблея құрылымын облыс әкімдері басқарады. Облыстардың, республикалық маңызы бар қаланың және астананың Ассамблеясы мен ассамблеяларының құрамы этномәдени және өзге де қоғамдық бірлестіктердің өкілдері, мемлекеттік органдар мен өзге де адамдардың өкілдері қатарынан олардың қоғамдағы беделін ескере отырып қалыптастырылады.

Осылайша, Қазақстанда этносаралық қатынастарды реттеудің, ұлттық азшылықтардың мүдделерін ескерудің өзіндік нұсқасы ұсынылды.

Қолданыстағы Конституция негізінде Қазақстанда тұратын барлық этностардың білім беру және еңбек салаларына тең қол жеткізуге, ана тілін, мәдениетін, дәстүрлерін жаңғыртуға және дамытуға, тұрғын үй сатып алуға және өз меншігін қорғауға тең құқықтары бар. Қазақстан Республикасының Конституциясында жазылған адам мен азаматтың құқықтарын қорғау жөніндегі осы іргелі ережелер әрбір қазақстандық этнос пен оның нақты өкілдерінің нақты

әлеуметтік көрсеткіштерінде іске асырыла отырып, одан әрі іске асырылатын болады.

Осы уақытқа дейін ол ұлттық саладағы мәселелерді шешудің сенімді тетігі болды. Бұл тәжірибе қолданыстағы халықаралық-құқықтық тетіктерді ескере отырып, өз жалғасы мен дамуын табады деп үміттемін.

Этносаралық қақтығыстарды реттеудің тиімді жолдары

Қазіргі геосаяси кеңістікте пайда болған және этносаралық қақтығыстар кейбір бірегей тарихи құбылыстарды білдірмейді. Олардың барлығының өткенде де, қазіргі тарихта да ұқсастықтары бар, бұл олардың дамуын болжауға, ықтимал нәтижелер мен салдарларды қабылдауға мүмкіндік береді. Әрбір этносаралық қақтығыс біршама ерекше болғанымен, олардың әрқайсысының табиғаты жалпы алғанда бірдей, сондықтан оларды реттеудің қалыптасқан нысандары мен әдістері дамыған. Әрине, әрбір нақты жағдайда қақтығыстың ауқымын, оның жүру формасын, даму мен кеңею аумағының геосаяси жағдайын, қақтығысушы тараптардың күштері мен ресурстарын және т.б. ескеру маңызды. Қақтығыстарды шешудің мүмкіндіктері мен әдістері осы факторларға байланысты. Сонымен бірге этносаралық қақтығыстарды шешу технологиясы осы бағыттағы қызметтің белгілі бір алгоритмін білдіреді. Осы алгоритмге сәйкес қақтығыстың себептері, оның тарихнамасы, қақтығыс субъектілері, тараптардың ұстанымдары мен қарым-қатынастары, қызметтің мақсаттары мен міндеттері талдануы керек.

Жалпы, кез келген ұлтаралық қақтығыстың туындауы этникалық топтар арасындағы теңсіздіктің сол немесе басқа нысанының болуымен байланысты. Сондықтан этносаралық қақтығыстарды реттеу жаңа, ымыраға келетін және барлық қақтығысушы тараптар үшін қолайлы, өзара қанағаттандыратын мүдделердің теңгерімін табуды талап етеді. Бұл тепе-теңдікке жету үшін үш маңызды шарт орындалуы керек.

Біріншіден, жанжалға қатысушы тараптардың әрқайсысы қақтығыс жағдайының бар екенін мойындауы керек. Осылайша, жанжалға қатысушы әрбір тарап үшін өмір сүру құқығы танылады, бірақ бұл талаптар мен талаптардың әділдігін тану дегенді білдірмейді. Егер тараптардың бірі өз қарсыласының өмір сүруге құқығы жоқ және оның ұстанымында ешқандай негіз жоқ деп мәлімдесе, жанжалды реттеу мүмкін емес және пайдасыз.

Екіншіден, шиеленісті шешудің алғы шарты тараптардың ұйымдасу дәрежесі болып табылады: олар неғұрлым жақсы ұйымдастырылса, келісімге келу және шарт талаптарын орындау оңайырақ болады. Ал, керісінше, мүдделердің диффузиялық сипаты, олардың анық еместігі шиеленісті жағдайды шешуді айтарлықтай қиындатады.

Үшіншіден, қақтығысушы тараптар тек келіссөздер процесі мүмкін болатын ойынның берік бекітілген ережелерін қабылдауы керек. Бұл ережелер тараптардың әрқайсысы үшін тең мүмкіндіктерді қамтамасыз етуі, олардың қарым-қатынасындағы мүдделердің ақылға қонымды тепе-теңдігін қамтамасыз етуі керек. Этникалық сипаттағы барлық қазіргі қақтығыстарда реттеудің соңғы алғышарты іс жүзінде жоқ, өйткені бөлінуге ұмтылған тарап бұрыннан бар мемлекетті білдіретін тараппен тең емес жағдайға тап болады.

Бастапқы мүмкіндіктер теңдігі саяси немесе экономикалық қақтығыстарда болуы мүмкін, онда қақтығысушы тараптар белгілі бір мағынада тең ретінде қарастырылуы мүмкін. Этносаралық қақтығыстардың дамуында көптеген ұқсас,

ұқсас процестер орын алғанымен, әрбір нақты конфликтке өзіндік идеясы, сенімі, құмарлығы, мінез-құлық стереотиптері бар адамдар қатысады. Күшті шиеленіс атмосферасы жанжал жағдайындағы адамдардың мінез-құлқының логикалық талдауға жиі қайшы келетініне және парасаттылыққа негізделмейтініне әкеледі. Сондықтан жанжал мәселесінің барлық жанжалдасушы тараптарды толық қанағаттандыратын шешімін табу ықтималдығы өте аз. Ең жақсы жағдайда, тараптар қақтығысты мәні бойынша шешпейтін және ақырында оны жасырын күйге келтіретін ымыраға келген шешім қабылдайды. Сонымен қатар, қақтығысатын этникалық қауымдастықтардың кейінгі ұрпақтары мұндай шешімге қанағаттанатынына және ашық қақтығысты қайта бастамайтынына кепілдік жоқ. Бұл жағдайда біз реттеу туралы емес, жанжалды бейтараптандыру туралы айтып отырмыз. Бұл этносаралық қақтығыстың тиісті партиялар мен қозғалыстар арасындағы заңды саяси күрес шеңберіндегі сенімді аудармасы, кез келген тараптың зорлық-зомбылық әрекеттерінің мүмкін еместігі кепілдендірілген. Мәселені мұндай шешу іс жүзінде ондаған жылдар бойы баяу түрде жалғасуы мүмкін этносаралық қақтығысты сақтауды білдіреді, мысалы, зорлық-зомбылық әрекеттерімен бірге жүрмейтін шотландтық және квебек сепаратистері арасындағы қақтығыстар. Тәжірибеде этносаралық қақтығыстарды бейтараптандыру жиі кездеседі. Мәселені осылайша шешу жаппай зорлық-зомбылық, көп ұлтты халқы бар мемлекеттің ыдырауы немесе босқындардың ауқымды миграциясы қаупін жоққа шығаратындықтан, қақтығыстарды шешудің бұл әдісін сәтті және тиімді деп санауға болады.

Этносаралық қақтығыстарды шешудің тарихи тәжірибесі көрсетіп отырғанындай, этнотерриториялық қақтығыстарды шешу әсіресе қиын. Әлемнің қазіргі саяси картасы күрделі геосаяси үдерістердің, соның ішінде екі дүниежүзілік соғыстың нәтижесінде қалыптасып, әлемнің қазіргі саяси құрылымында көптеген әділетсіз құбылыстар сақталуда. Осы этносаралық қақтығыстардың барлығын қоғамдық өмірден алып тастауға ұмтылумен оның салдарын елестету қиын емес. Бұл мәселені шешуде «әділ» шешімдердің нәтижесінде барлық жанжалды жағдайлар жойылатынына кепілдік жоқ, өйткені жанжалдасушы тараптардың әрқайсысының әділеттілік туралы өзіндік идеялары бар.

Этнотерриториялық қақтығыстарды реттеуде балама әдіс өзінің тиімділігін көрсетті. Оның мәні бірнеше ұсынылған нұсқалардан мәселені шешудің кез келген бір нұсқасын таңдауда жатыр. Мысалы, «территорияны бейбітшілікке айырбастау», жеңілдіктерге айырбас ретінде экономикалық немесе аумақтық концессия, белгілі бір этникалық топтың құқықтарын қалпына келтіру. Бұл әдісті қолдану кезінде қақтығысушы тараптарды бөлетін жаңа мемлекеттік шекаралардың сызылуына байланысты аумақ өзгереді, ал босқындар мен қоныс аударушылардың есебінен аумақтар халқының этникалық құрамы өзгереді. Іс жүзінде бұл әдіс Босния, Абхазия, Приднестровье, Таулы Қарабақ елдерінде қолданылды.

Этносаралық қақтығыстарды әлсіретудің және шешудің өте тиімді әдісі келіссөздер әдісі болып табылады. Этносаралық қақтығыстарды тоқтату үшін бұл әдісті бірнеше рет қолдану оны қолданудың белгілі бір технологиясын жасауға мүмкіндік берді. Бұл жағдайда табысқа жету үшін келіссөздер үдерісін прагматикалық ету қажет, ол үшін келіссөздер тақырыбын бірқатар кезекті кезеңдерге бөлу қажет. Практикалық тәжірибе көрсеткендей, әдетте тараптар бірінші кезектегі және өзекті мәселелер бойынша тез арада келісімге келеді, олар бойынша бітім немесе уақытша келісім бекітіледі. Осыдан кейін тараптар өзекті әлеуметтік-экономикалық мәселелерді шешуге көшеді. Соңында, саяси мәселелер ең қиыны ретінде соңғы рет талқыланып, шешіледі. Егер қазіргі уақытта саяси мәселелерді шешу мүмкін емес екені белгілі болса, онда «кешіктірілген шешімдер» тактикасы қолданылады. Келіссөздер үдерісіндегі өте маңызды сәт ұйымдастырушылық жағы болып табылады, оған сәйкес келіссөздер әр тарап тек өз ұстанымдарын ғана емес, серіктестердің өзара мүдделерін де ескеруге ұмтылатындай етіп жүргізілуі керек. Тек осы жағдайда ғана мәселені шешудің өзіне ғана емес, екінші тарапқа да қанағаттандырарлық нұсқаларын табуға болады. Әрбір келісімнің құжатталғаны маңызды. Бұл әдісті қолдану технологиясы тараптар арасында жылдам келісімге қол жеткізуге көмектесетін келіссөздерге делдалдарды тартуды көздейді. Делдалдар, әдетте, арбитр, мүдделер тепе-теңдігін теңестіруші және бітімгершілік рөлін атқарады. Бұл ретте келіссөздер процесіне тараптардың, халықаралық ұйымдардың ресми өкілдері де, қоғамдық дипломатияның бейресми өкілдері де қатыса алады. Этносаралық қақтығыстарды бейтараптандыру және шешу тәжірибесі көрсетілген әдістерді қолдану оларды шешудің үш нұсқасын алуға мүмкіндік беретінін көрсетеді. Олардың біріншісі бір тараптың екіншісін толық жеңуін, жанжалды жағдайды күш позициясынан шешуді қамтиды. Дәл осы этносаралық қақтығыстың нәтижесіне қақтығысушы тараптар қақтығыстың бастапқы кезеңдерінде жиі бағдарланады. Алайда, бұл опциямен негізгі себептер шешілмей қалады, олар тек көптеген ондаған жылдар бойы сақталады, жанжалды ашық күйден жасырын күйге ауыстырады.

Этносаралық қақтығысты шешудің екінші нұсқасы қақтығысушы тараптардың өзара жеңілуі болуы мүмкін. Көбінесе қақтығысты тоқтатудың бұл нұсқасы екі жақ та күресте күштерін таусылған кезде орын алады және нәтижесінде бірде-бір тарап екіншісінен айтарлықтай жеңіске жете алмайды. Бұл жағдайда дауды шешу үшін тараптар медиаторларға жүгінуге, әдетте, тараптардың ешқайсысын қанағаттандырмайтын мәселені ымыраға келу жолын іздеуге мәжбүр. Егер қақтығысты осылай шешу мүмкін болса, онда ол іс жүзінде жасырын күйге өтеді, онда тараптар бір-бірін қарсылас ретінде қарастыра береді. Қақтығысты шешудің бұл әдісі қақтығысты кейіннен актуализациялаудың жоғары ықтималдылығына ие. Ал, сайып келгенде, шиеленісті шешудің үшінші жолы оны негізгі мәселелер бойынша келісімге келу және конструктивті өзара іс-қимылды орнату түрінде тараптардың өзара пайда табуымен аяқтауды көздейді. Қақтығыстың мұндай нәтижесі екі жақтың да жанжалды оң шешуге саяси ерік-жігері болған жағдайда мүмкін болады. Тәуелсіз медиаторлар

жанжалдасушы тараптарға олардың ортақ мәселелерін шешуде одан әрі ынтымақтасу мүмкіндіктерін көрсете алады. Қақтығысты шешудің бұл түрі ең тиімді және шынайы болып табылады, өйткені ол конфликтке деструктивті емес, конструктивті мазмұн береді.

Этносаралық қақтығыстарды реттеу және шешу кез келген көпэтносты қауымдастықтың өмір сүруінің өмірлік қажеттілігі болып табылады. Қайшылықты этносаралық қатынастар, олардың даму сипаты мен тенденциялары кез келген мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық, мәдени және саяси дамуының негізгі процестеріне әрқашан кері әсерін тигізеді. Олар қоғамдық дамудың барысын кешіктіріп, бұзып қана қоймайды, сонымен бірге оның бүкіл бағытын өзгертуге, жаңа теріс ағымдарды тудыруға, басқа ұрпақтардың болашақ қақтығыстарының негізін салуға қабілетті.

Жамбыл облысындағы этносаралық бағыттағы атқарылған жұмыстар

Этносаралық қатынастар саласы еліміздің ішкі саясатындағы аса маңызды салалардың бірі болып табылады.

Президенттің тапсырмасы бойынша этносаралық саладағы мемлекеттік органдардың барлық жұмыс жүйесін жаңғырту жұмыстары сәтті жүргізілді.

Ақпарат үшін: Бүгінгі күні «Қоғамдық келісім» КММ-ні Облыстың ішкі саясат басқармасының қарауына беру жүргізілді, облыс әкімінің ҚХА бойынша орынбасары тағайындалды, облыс ҚХА хатшылығының функцияларын орындайтын ішкі саясат басқармасында басшының орынбасары тағайындалды, этносаралық қатынастар саласындағы мәселелер жөніндегі бөлімге 5 штат бірлігі бөлінді.

Республикалық әдістемелік ұсынымдарды ескере отырып, Жамбыл облысының әкімімен «Этносаралық қатынастарды дамыту жөніндегі ведомствоаралық модельдік» және «Тілдік, этникалық белгілері бойынша арнамысы мен абыройын кемсітудің кез келген нысандарына жол бермеу жөніндегі ведомствоаралық» жоспарлары бекітілді.

Тиімді және пәрменді жұмыс үшін облыстық ассамблеяның қоғамдық құрылымдарының қызметі 7 - ге ыңғайластырылды. Бұл ғылыми-сараптамалық топ, қоғамдық келісім кеңестері, Аналар, медиаторлар, журналистер клубы, шеберлер клубы, «Ассамблея жастары».

Жамбыл облысында этносаралық қатынастардың ерекшелігі, негізінен халықтың этностық түрлілігімен анықталады. Аймақта 87 этнос пен этникалық топтың өкілдері қоныстанған. Өңірлік ассамблеясы жанында 75 этномәдени бірлестік бар. Оның ішінде 40 этномәдени бірлестік жұмыс жасауда. Қалған 35-і аудандардағы филиалдары. 2022 жылғы шілдедегі қоғамдық аккредиттеуден 31-і өтті.

2022 жылдың статистикалық мәліметі бойынша Жамбыл облысындағы халық саны - 1 млн 149 мың 914 адамды құрады.

Ақпарат үшін: Оның ішінде қазақтар - 72,7%, орыстар - 9,7%, дүнгендер - 5,22%, түріктер - 3,1%, өзбектер - 2,5%, күрділер - 1,39%, кәрістер - 0,70%, әзірбайжандар - 1,1%, татарлар - 0,74%, қырғыздар - 0,95%, немістер - 0,35%, ұйғырлар - 0,26%, украиндар - 0,16%, шешендер - 0,19%, гректер - 0,07%, белорустар - 0,03%, тәжіктер - 0,07 % және басқа ұлттар - 0,54% құрайды.

Өңірдегі этносаралық қатынастар, халықтың бірлігін нығайту және елдегі жағдайды тұрақсыздандыруға жасалған кез келген әрекетті уақтылы бейтараптандыру бойынша этникалық топтар тығыз шоғырланған 8 ауданның 32 елді мекеніне әр ауданның ішкі саясат бөлімдерінен 8 маман және 32 ауылдық округтен бір-бір маманнан 32 елді мекенге ауылдық округ әкімдерінің өкімдерімен бекітілген.

Есепті мерзімде қоғамдағы бірлік пен келісімді сақтау және нығайтуға бағытталған 1 206 іс-шара өткізіліп, оған 72 мың 800 мақсатты аудитория қамтылды, оның ішінде этномәдени бірлестіктер тарапынан 56 мың 400 адамды қамтыған 996 іс шара өткізілді.

Этномәдени бірлестік жетекшілері мен мүшелері – 17 236 адамға 180 млн 500 мың теңгеге көмек қолын созды.

Жамбыл облысы әкімінің 2022 жылғы 2 қыркүйектегі №200 өкіміне сәйкес, облыс тұрғындарының экономикалық әлеуметтік жағдайын көтеру, ауыл тұрғындарымен кездесіп, олардың көкейінде жүрген түйткілді мәселелеріне ден қою және этносарылық татулықты сақтау мақсатында «Бейбітшілік пен келісім» жобасы қайта жалғасып, ағымдағы жылдың қыркүйек, желтоқсан айларында облысымыздың барлық ауданы мен Тараз қаласында жоспарлы жұмыстар жүргізді.

Жоба аясында құрылған жұмысшы топтар бекітілген кестеге сәйкес аудан әкімдіктері мен Тараз қаласы әкімінің орынбасары бекіткен күнтізбелік жұмыс жоспарларға сәйкес түйткілді мәселелері бар барлығы-163 елді мекен тұрғындарымен кездесті.

«Этносаралық және конфессияаралық келісім» (I топ), «Әлеуметтік-тұрмыстық мәселелерді шешу және бизнесті дамыту» (II топ) және «Құқық қорғау» (III топ) жұмысшы топтары өз салалары бойынша аудандарда – 808 іс-шара (I-топ 393 іс-шара, II-топ 390 іс-шара, III-25 іс-шара) ұйымдастырып, 28 869 адамды (I- топ – 13 680 адам, 2-топ – 14 260 адам, 3-топ – 929) қамтыды.

Этностар тығыз шоғырланған және түйткілді мәселелері бар (Байзақ, Жамбыл, Жуалы, Қордай, Мойынқұм, Меркі, Сарысу, Талас, Т.Рысқұлов, Шу аудандарының) өңір тұрғындарының проблемаларын нақты шешу бойынша жұмыстар жүргізген мекеме-кәсіпорын басшылары мен өкілдері жоба барысында 533-кездесу, 150-қоғамдық қабылдау өткізілді.

Жұмысшы топ мүшелері тұрғындарды толғандыратын 111 мәселені қарап, бірден жауабын берді. Сонымен қатар, 41 семинар-тренинг өткізіліп, 142 түсіндіру жұмыстары жүргізілді. 61 азаматтың қайтарымызсыз грант алу мәселесі шешілді. Жұмыссыз жүрген 193 адам тұрақты жұмысқа орналасты. 95 адам ақылы қоғамдық жұмысқа, 47 жас жастар тәжірибесіне, 5 адам әлеуметтік жұмыс орындарына және облыс бойынша 41 адам тұрақты жұмысқа жолдама алды.

Облыстық дін істері басқармасы Аудардағы жергілікті полиция, ҰҚКД аудандық бөлімшелері мен аудан әкімдіктері бірлесіп, деструктивті діни ағымдағы 216 адамның тұрғылықты мекен жайына барып, оның 129-ына ақпараттық-түсіндіру және жеке кездесу жұмыстарын жүргізді.

Облыс әкімдігінің басқармалары мен кәсіпорындары, қаржылық институттар, ауылшаруашылық ұйымдары мен кәсіпкерлікке баулу орталықтары мен құқық қорғау органдарынан жасақталған 3 жұмыс тобы облыстағы 10 аудан мен Тараз қаласының тұрғындарымен кездесу барысында 166 түйткілді мәселе көтерілді.

Бұл мәселелердің көпшілігі үй салуға және мал жайылымына жерге кезекте тұрғандардың жыл санап артуы, автокөлік жолдарын асфальттау, денсаулық сақтау саласына тұрғындар наразылығы, жол көлік қозғалысының қауіпсіздігін реттеу және мектепті кеңейту, бала бақша мен мәдениет үйлерін, спорттық алаңшалар салу.

Жалпы, облыс тұрғындары кездесулер мен ашық алаңдар өткізу кезінде жеке басының емес, ауыл тұрғындарын алаңдататын оның ішінде облыс және республикалық мәндегі мәселелерді көтерді.

Қазіргі уақытта «Бейбітшілік пен келісім» жобасы халықтың әл-ауқатын көтерудегі мемлекеттік бағдарламаларды түсіндірудің, әлеуметтік-экономикалық мәселелерді шұғыл шешудегі республикадағы жемісті жобалардың қатарында.

Жамбыл облысында 2022 жылдың өткен мерзімінде этносаралық оқиғалар орын алған жоқ.

Өңірдегі қоғамдық келісімді нығайтуға бағытталған жоспарлар

Биылғы жылғы іс-шаралар жоспары еліміздегі қоғамдық келісім мен жалпыұлттық бірлікті, мемлекеттік ұлттық бірегейлікті нығайту мақсатындағы шараларға Қазақстан халқы Ассамблеясының 2022-2026 жылдарға арналған даму тұжырымдамасын, ҚХА-ның «Жалпы азаматтық бірегейлікті қалыптастыру», «Қазақстандық этностардың алуан түрлілігін рухани-мәдени жағынан танымал ету», «Этносаралық ортадағы қақтығыс көріністерінен бас тартуға бағытталған әлеуметтік қатынастарды дамыту арқылы медиация институтын дамыту» жобаларын басшылыққа алатын болады.

Өңірімізде, ҚХА-ның қоғамдағы келісім мен бірлікті сақтауға арналған мәдени- бұқаралық бағыттағы 7 жобасы жүзеге асыру жоспарлануда.

Олар:

1. Алғыс айту» күніне орай «Өмір сыйла» қайырымдылық акциясымен бастап, Достық үйінің алдында 2 000 жуық адамның қамтылуымен «Қазақ халқына мың алғыс!» атты мерекелік шара түрінде атап өтіледі. ҚХА-ның «Мейірімді жүрек» облыстық қайырымдылық акциясы аясында этномәдени бірлестіктер қолдауымен аз қамтылған отбасыларына қайырымдылық көмек жасалады.

2. «Наурыз» мерекесін атап өту – қамтылатын адам саны-500, Қайырымдылық акциясы ұйымдастырылады.

3. 1 мамыр – Қазақстан халқының бірлігі күніне орай «Бейбітшілікті қорғау» ұраны аясында этномәдени бірлестіктер әлеуметтік желілерде құттықтау челленждері, танымдық сағаттар, «Бірлігі жарасқан жаңарған Қазақстан!» атты мерекелік шара мен әлеуметтік осал топтағы 30 отбасына қайырымдылық көмек ұйымдастырылады.

4. 31-мамыр қуғын-сүргін ашаршылық құрбандарын еске алуға арналған «Тарихқа тағылым-өткенге тағзым» жобасы, 50 адам

5. 1 маусым - Балаларды қорғау күніне орай мектептерде, қиын жағдайға душар болған балаларға көмек көрсету орталықтарында қайырымдылық акциялары, мерекелік шаралар ұйымдастырылады. 1 000-ға жуық адам қамтылады.

6. ҚХА-ның «Бір ел» тарихи-ағартушылық жобасы. Жобаның мақсаты - жалпы мәдени және ортақ тарихи құндылықтарды сақтауға бағытталған бірегей алаң құру, мәдениетаралық диалогты дамыту, Қазақстанда тұратын этностарды «әралуандықтағы бірлік» қағидаты бойынша біртұтас ұлтқа топтастыру.

Жамбыл облысы этностарының мәдениеті мен дәстүрлері күніне арналған «Әралуандық арқылы – бірлікке» атты бұқаралық шара өткізіледі. Шараға 1 000-ға жуық қала тұрғындары қамтылатын болады.

7. «Қоғамдық келісім мен ұлттық бірлікті нығайту саласындағы қоғамдық құрылымдардың рөлі» республикалық лекторийі -100 адам.

ҚХА-ның Аналар кеңесінің «Мәдениетті ана - мәдениетті ұлт» жобасы -15 000 адам.

Өңірлік ассамблея этномәдени бірлестіктері мемлекеттік тілді ілгерілетуге бағытталған 5 жобаны жүзеге асырды:

1. Халықаралық ана тілі күні мерекесіне арналған «Қазақ тілі – ғажап тіл» атты тіл фестивалі -100 адам қамтылады.

2. Мемлекеттік тілдің рөлін күшейтіп, ұлтаралық қатынас тіліне айналдыру, өзге ұлттардың қазақ тілін ұлтаралық тіл ретінде қолданып жатқанын таныту мақсатында «Ұлы даланың ұлтаралық тілі» ашық алаңы -50 адам.

3. Қазақстан халқы Ассамблеясының «Мың бала» республикалық мәдени-ағартушылық жобасына облыстың мектептерінен 30 000 жуық оқушы қамтылады.

4. Достық үйлері базасындағы «Мәміле» қазақ тілі пікірталас клубы-40 адам.

5. Этнос өкілдерінің қатысуымен Тіл мектебі- 20 адам.

Интеграциялау мен қазақстандық патриотизмді ілгерілетуге, ұлттық мәдениетті сақтауға арналған «Ел бірлігі» зәкірлі жобасы аясында 6 шара өткізу.

Этножурналистика саласындағы республикалық «Шаңырақ» конкурсының аясында жыл ішінде өңірлік журналистер арасында облыстық «Бір шаңырақ астында» байқауын өткізу. Қатысатын адам саны – 50.

Жыл ішінде этносаралық қатынастарды нығайтуға бағытталған «Аталардан қалған сөз», «Қазақ әдебиетінің тарланы» челленджі, «Этномәдени бірлестіктері жұмысының бір күні», «Бірліктің дәмі балдай» видеолар топтамасы, Этномәдени бірлестіктердің өкілдері қазақ тілінде еліміздің көрікті жерлерін, елдімекендерінің тарихы, мифтері мен қызықты аңыздарын түсіру, «Ұлы дәстүрлер рухы», «Біздің заманымыздың батырлары»/«Арамыздағы батырлар» сюжеттері, «Біз әртүрліміз – біз теңбіз» сюжеті, Қазақстан этностарының көрнекті қоғам қайраткерлерінің қатысуымен патриотизмге, достыққа, бірлікке, салауатты өмір салтына шақыратын «Жол» атты жарқын және ауқымды бейнематериалдар топтамасы, әртүрлі этнос өкілдері арасында отбасын құрған ерлі-зайыптылардың тату-тәтті өмірі бойынша қызықты әңгімелерінен бейнероликтер сериясы, атаулы күндерді немесе іс-шараларды мерекелеу шеңберінде бейбітшілік, келісім құндылығын, қонақжайлылық, Қазақстан халқының және отбасылық дәстүрлерді сақтап дамыту тақырыптарын ашатын отбасылар туралы «Сіз үшін күнтізбедегі басты күн» әлеуметтік сюжеті, ҚР Қорғаныс министрлігімен бірлесіп, әскеріміздегі әртүрлі этнос өкілдерінің қарулы күштерде қызмет өткеруі, сарбаздар арасындағы этносаралық достық туралы әсерлі әңгімелер бойынша сюжеттер, «Дүкендегі оқиға» әлеуметтік сюжет, мемлекеттік қызметте, құқық қорғау органдарында, өрт сөндіру қызметінде және т.б. жұмыс істейтін батырлар туралы бейнероликтер сериясы, ҚХА Достық Елшісінің жұмысы туралы, екіжақты қатынастарды дамыту мүддесінде Қазақстан Республикасы мен басқа да елдердің атқаратын

функциялары туралы, қызықты оқиғалар туралы, ҚХА дамытатын халықтық дипломатия миссиясы туралы, өткен жылы атқарылған жұмыстар туралы ҚХА Достық елшілерімен сұхбат сияқты тақырыптарға бейнероликтер түсіру. Бұл міндеттер іске асырылу үшін, жалпы – 300 адам қамтылмақ.

Жыл ішінде әлеуметтік эксперимент шеңберінде танымдық, әлеуметтік бейнероликтер түсіру. Қамтылатын адам саны – 80.

Жыл ішінде ҚХА Журналистер клубының мәжілісін өткізу. Қамтылатын адам саны – 30.

Жыл ішінде ҚХА қызметін ақпараттық сүйемелдеу: ҚХА мүшелерінің этностар өкілдерінің республикалық телеарналардағы тақырыптық бағдарламаларға қатысуы, елдегі этносаралық бейбітшілік пен келісімді нығайту тақырыбында радиорепортаждар мен радиобағдарламаларды, уәждеуші радиороликтерді трансляциялау, тақырыптық бейнероликтер мен басқа да медиа өнімдерді өндіруді ұйымдастыру, сондай-ақ, оларды ақпараттық ресурстарда орналастыру, орталық коммуникациялар қызметі алаңында этносаралық тақырыптың анағұрлым өзекті мәселелері бойынша ҚХА ресми өкілінің брифингтерін ұйымдастыру, ҚХА ұйымдастырған іс-шаралар мен акциялардан тікелей эфирлер жүргізу, республикалық және өңірлік баспа БАҚ-та қоғамдық келісім және жалпыұлттық бірлік тақырыбында мақалалар жариялау, өңірлік ҚХА төрағаларының қоғамдық келісім мен жалпыұлттық бірлікті нығайту бойынша жүргізіліп жатқан жұмыстар туралы мақалаларын жариялау, бірыңғай медиа-жоспар шеңберінде ҚХА қызметінің негізгі бағыттары туралы БАҚ-та материалдар жариялау, ҚХА мультимедиялық порталының жұмыс істеуін қамтамасыз ету (*қазақ, орыс тілдерінде*). Қамтылатын адам саны – 200.

Қорытынды

Қазақстандағы этносаралық қатынастардың қақтығысты әлеуеті ашық сипатқа қарағанда латентті болып келеді. Бірақ бұл латентті әлеуетті бағаламаудың қажеті жоқ. Оларды ұзақ және күрделі шешуден гөрі алдын-алу шараларын жүргізіп, зорлық-зомбылық қақтығыстарының алдын-алу әрқашан жақсырақ.

Этникалық топтар арасындағы қатынастарда бақыланбайтын зорлық-зомбылықтың кездейсоқ өршуі негізінен тұрмыстық, еңбек немесе қылмыстық деңгейлерде орын алады. Олар жинақталған мәселелердің өзіндік индикаторлары ретінде қызмет етеді. Қатысушылардың әртүрлі этникалық топтарға жататындығы кездейсоқ бөлудің элементі болып табылатын қарапайым тұрмыстық зорлық-зомбылықтан индикатор жағдайларын ажырату үшін оларды жан-жақты зерттеу маңызды.

Қазақстанға саяси уәжді этносаралық қақтығыстардың болмауы тән. Тәуелсіздікке шақыру, сепаратизм көріністері және жалпы этносаралық қақтығыстарда кең саяси күн тәртібі жоқ. Бұл елдегі этносаралық қатынастардың жалпы көрінісінің маңызды ерекшелігі, ол тұрмыстық негізде туындайтын этносаралық қайшылықтарды бейбіт және сындарлы реттеу үшін жақсы перспективалар ашады.

Қазақстандағы этносаралық қақтығыстар дегеніміз этникалық қарсыласу сипаты бар қақтығыстар. Олар әдеттегі триггерлермен іске қосылады, тез ашылады және зорлық-зомбылықтың өршуіне әкеледі. Бұл – топтық жанжалдар, олардың ушығуында коммуникация, әлеуметтік желілер мен БАҚ рөлі маңызды рөл атқарады. Олар сыртқы әсерге ашық, әсіресе этникалық топтардың географиясы бұған ықпал етеді. Бұл қақтығыстардың көпшілігінде мемлекеттік институттардың әлсіздігімен, дискриминациямен немесе этникалық қауіпсіздік дилеммасымен байланысты әділетсіздік сезімі жатыр. Кейбір жағдайларда мәдени үзілістер жеке жабық топтарға қатысты үлкен рөл атқарады.

Этникалық топтар арасындағы қатынастар белгілі бір ортада дамиды, бұл олардың арасындағы қақтығыстарды бейбіт жолмен шешуге қолайлы болуы мүмкін. Дискриминацияның барлық түрлері, әр түрлі деңгейдегі мемлекеттік институттардың әлсіздігі, этникалық қауіпсіздік дилеммасы, кедейлік және әлеуметтік теңсіздік, азшылықтардың ықшам қоныстану географиясы, жағымсыз тарихи тәжірибе бұл ортаны аз қолдайды. Осындай бір немесе бірнеше факторлардың болуы болашақ қақтығыстардың қауіп арттырады және мемлекет тарапынан ерекше назар аударуды талап етеді. Сонымен қатар, сыртқы тәуекелдердің сипатына ие бірқатар катализатор факторлары бар: экономикалық құлдырау, еңбек көші-қонының ағымы, көрші мемлекеттердегі соғыстар, мәдени үзілістер немесе ішкі қақтығыстарды қоздыруға бағытталған көрші мемлекеттердің мақсатты саясаты. Бұл факторлар қарама-қайшылықтарды күшейтеді немесе ұлтаралық қақтығыстардың өршу мен зорлық-зомбылық кезеңіне ауысуын тездетеді.

Мемлекеттің ұлттық саясатының моделін таңдау және оны нақтылау, этносаралық қатынастар мәселелерін секьюритилендіруді бақылау, диалог тілін көтермелеу этноұлттық қақтығыстардың алдын алу жөніндегі жұмыстың негізгі элементтері болып қала береді.

Институционалдық реформалар заңнамалық реформалар сияқты қажет. Егемендік жылдарында Қазақстанның НКЖХК-ға қосылуына қарамастан, екі палаталы Парламенттің құрамында тиісті Комиссия немесе комитет, ал Үкіметте – ұлттар істері жөніндегі бірде-бір мемлекеттік орган (Министрлік, Комитет немесе агенттік) құрылмаған. Сарапшылар ұлттық мәселелерді шешу үшін арнайы құрылымдарды құру қажеттілігін ҮЕҰ-ның 2004 жылы айтқан түсініктемелерінде атап өтті.

Уәкілетті мемлекеттік орган болмаған жағдайда оны Қазақстан халқы Ассамблеясы – ГОНГО (мемлекет құрған үкіметтік емес ұйым) алмастырды. ҚХА қызметі Президенттің Жарлығымен, содан кейін оның мәртебесі мен өкілеттіктерін, басқа институттармен өзара іс-қимылды, ҚР-ның этносаралық қатынастар саласындағы мемлекеттік саясатын әзірлеу және іске асыру тәртібін айқындайтын заңмен регламенттелді. Түсіну үшін осы Заңның алғашқы баптарын оқып шығу жеткілікті: Ассамблея автономды қоғамдық бірлестік болмай, негізінен Президент саясатының артикуляциясы үшін сәндік орган болып табылады. Соңғы жылдары заң бірнеше рет толықтырылды, бірақ менің ойымша, бұл ұсыныстары ұсынымдық, бірақ міндетті емес (нормативтік) сипатқа ие ҚХА – кеңесші органның мәнін өзгерткен жоқ. ҚХА-ның өзін – өзі қамтамасыз ететін идеологиялық-үгіт-насихат функциясын тек жалқау ғана сынға алған жоқ-әлеуметтік желілердегі осы шоттағы пікірлерді қарау жеткілікті. Менің ойымша, Ассамблеяның барлық көптеген құрылымдары мен құрылымдары бар қызметі сыни және сындарлы талдауға ұшырауы тиіс - бұл да ҚР-дағы ұлттық саясатты реформалау үдерісіндегі алғашқы қадамдардың бірі.

Осыған байланысты, ҚР Ақпарат және қоғамдық даму министрлігінің құрылымында Этносаралық қатынастарды дамыту комитетін құру туралы Үкіметтің қаулысын ұлттық саясатты институционализациялау жолындағы оң және өте маңызды қадам деп санауға болады. АҚДМ сайтында комитет туралы ереже орналастырылған, оған қатысты оқырман өз пікірін айта алады. Бірақ, менің ойымша, хат пен рух бойынша бұл құжат бірнеше жыл бұрын дайындалған сияқты. Онда, атап айтқанда, «диаспоралар», «этникалық топтар», «қазақстандық этностар» ұғымдары қолданылады және «этникалық азшылықтар» ұғымы ешқашан қолданылмаған. Ал келесі күні Қазақстан НКЖХК-ға қалай қосылғанына 22 жыл болды және республика орындауға міндеттеген халықаралық нормаларға сәйкес әрекет етуді бастайтын кез келді.

Кадрлар бойынша менің ұсынарым: көпұлтты мемлекетте Этносаралық қатынастар комитетінің қызметкерлері ұлттық саясат мәселелерінде және жақсырақ заңгерлік, әлеуметтанулық немесе саясаттанулық білімі бар құзыреттілігінің белгісі бойынша іріктелген әртүрлі ұлт өкілдері болғаны дұрыс болар еді. Алғашқы бастамалардың бірі ретінде еуропалық институттарға, оның ішінде Гаагадағы этникалық азшылықтардың құқықтары жөніндегі Жоғарғы

комиссардың кеңсесіне, ҚР ең ірі этностарының – орыстардың, өзбектердің, украиндардың, ұйғырлардың, немістердің, дүнгеннің және басқалардың 3-5 өкілі бар әлеуетті қызметкерлер тобын тағылымдамаға жіберу жақсы болар еді.

ҚХА-ның штаттық және штаттан тыс қызметкерлерінің құзыреттілігін бағаламағым келмейді, бірақ олар өз тәжірибелеріне сыни көзқараспен қарауы керек. Егер сіз Комитет штатына Ассамблеяның бұрынғы қызметкерлерін жалдайтын болсаңыз, онда олар жаңа құрылымға өздерінің ескірген түсініктері мен ұлттық мәселелерді шешудің ескірген тәсілдерін енгізу қаупі бар. Мен сондай – ақ жаңа органға ашықтық қағидатын қабылдауды және өз сайтында және әлеуметтік желілерде жоспарланған, ағымдағы, есепті қызметі туралы мүмкіндігінше көп ақпаратты орналастыруды, сондай-ақ жобаларды талдау мен іске асыруға жергілікті және халықаралық сарапшыларды тартуды ұсынар едім.

2002 жылы құрылған ҚР Адам құқықтары жөніндегі уәкіл лауазымына келетін болсақ, бұл сөзсіз маңызды қадам болды, бірақ оның функционалдығы да шектеулі, ал өтініштерді талдау бұл институттың этникалық белгілері бойынша кемсітушілік жағдайларымен жұмыс істеу үшін қаншалықты аз жұмыс істейтінін көрсетеді...

Тағы да баса назар аударамын: этносаралық қақтығыстармен жұмыс істеу принциптерін өзгерту өте маңызды. Ол, ең алдымен, терең себептер мен белсенді әрекеттерді талдауға бағытталуы керек. Мұндай қайғылы оқиғалар мүмкін болған ұлттық қатынастарды басқарудың бүкіл жүйесін қайта қарау қажет.

Пайдаланылған дереккөздер тізімі

- 1 Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаевтың Қазақстан халқы Ассамблеясының «Әділетті Қазақстан: бірлік, тұрақтылық, даму» атты XXXII сессиясында сөйлеген сөзі // Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты.– URL: <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyn-kazakstan-halky-assambleyasynyn-adiletti-kazakstan-birlik-turaktylyk-damu-atty-hhhii-sessiyasynda-soylegen-sozi-2731938>. Жүгінген күні: 24.04.2023 ж.
- 2 В.Тишков. Конфликт в сложных обществах Этнополитический конфликт: пути трансформации : настольная книга Бергхофского центра / Мартина Фишер [и др.] ; ред. В. Тишков, М. Устинова ; пер. с англ. яз. Л. Зиминой, Н. Кулаковой ; Российская акад. наук, Ин-т этнологии и антропологии им. Н. Н. Миклухо-Маклая, Бергхофский исслед. центр конструктивного урегулирования конфликтов. - Москва : Наука, 2007. - 582, с.
- 3 Садохин А. П., Грушевицкая Т. Г. С14 Этнология: Учебник для студ. высш. учеб. заведений. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Издательский центр «Академия», 2003. - 320 с
- 4 Ж.Әбікенов. Ұлтаралық және конфессияаралық келісімнің қазақстандық моделі. Автореферат - Қызылорда, 2010.
- 5 Е.Тоғжанов. Этносаяси сөздік. Астана, 2014. - 400 б.
- 6 Саясаттағы дау-жанжал және дағдарыс. (http://referatikz.ru/load/aza_sha_referattar/sajasattanu/sajasatta_y_dau_zhanzhal_zh_ne_da_darys/18-1-0-568). Жүгінген күні: 09.03.2023 ж
- 7 М.Сеңгірбай. Этносаралық қақтығыстардың алдын алу мен реттеудің технологиялары (посткеңестік мемлекеттер тәжірибесі): Диссертация – Алматы, 2012.
- 8 Этнические процессы в современном мире. / АН СССР, Институт этнографии им. Н.Н. Миклухо-Маклая ; отв. ред. Ю.В. Бромлей – М., Наука. – 1987. – С. 5.
- 9 Павленко В.Н., Таглин С.А. Общая и прикладная этнопсихология. - М., 2004 - 30-35 б.
- 10 Олег Ткачев. Русские и русский язык в Казахстане, 04.12.2019. Итоги экспедиции РГО <https://russkiymir.ru/publications/266083/> Жүгінген күні: 05.05.2023 ж.
- 11 Уокер и Петтигрю 1984, стр. 302; Гимонд и Дюб-Симард 1983, Муршед и Таджоеддин 2007.
- 12 Ишекенова, Б. *Где в Казахстане живут за чертой бедности*. LS. 2017. См. <https://ism.kz/samye-bednye-kazahstancy-prozhivayut-v-yuko> Жүгінген күні: 31.10.2022 ж.
- 13 *В каких регионах Казахстана самый высокий уровень бедности?* Timeskz. 2020. См. <https://timeskz.kz/70682-v-kakih-regionah-kazahstana-samyu-vysokiy-uroven-bednosti.html> Жүгінген күні: 14.02.2023 ж.

14 Официальный сайт Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. См. <https://stat.gov.kz/> Жүгінген күні: 01.03.2023 ж.

15 Официальный сайт Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. См. <https://stat.gov.kz/> Жүгінген күні: 01.03.2023 ж.

16 *Дунгане и Китай: незаконченная история.* См. <http://russian.people.com.cn/31516/6901040.html> Жүгінген күні:

17 *Итоги национальной переписи населения 2009 года.* См. <https://nomad.su/?a=3-201011150038> Жүгінген күні: 17.03.2023 ж.

18 Ерганат Уралбай. «Уйгуры Шелека: «государство ваше, а земля наша» (Uyghurs from Shelek: “The government is yours, but the land is ours”).

19 Мамашулы, А. *События в Сарыагашском районе назвали «недоразумением».* Азаттық. См. <https://rus.azattyq.org/a/saryagash-besporiadki/26833482.html>

20 Официальный сайт Национальной палаты предпринимателей Республики Казахстан «Атамекен». См. <https://atameken.kz/ru/projects/34987-v-kordajskom-rajone-zapustili-atameken-oldau-ortalyu> Жүгінген күні: 20.04.2023 ж.

21 Аймаганбетова О.Х. Социально-этнические проблемы современной психологии. - Алматы: КазНУ, 2008. – 176 с.

22 Стефаненко Т.Г. Этнопсихология. - М.: Аспект Пресс, 2006. - 386 с.

23 D.Carment. The International Dimensions of Ethnic Conflict: Concepts, Indicators, and Theory // Journal of Peace Research, vol. 30, no. 2, 1993, pp. 137-150.

24 Айдарбаев С. Халықаралық және мемлекетішілік құқық бойынша Қазақстандағы ұлттық азшылықтардың мәртебесі. – Алматы, - 215 б.;

25 Адам құқықтары туралы халықаралық актілер: құжаттар жинағы. – М.: НОРМА-ИНФРА-М, 1998. – 784 б.;

26 Адам құқықтары мен бостандықтары: нормативтік құқықтық актілер жинағы. – Алматы: ЗАҢГЕР, 2007. – 36 б.;

27 Адам құқықтары жөніндегі негізгі халықаралық құжаттар. Материалдар мен түсініктемелер. – Алматы, 1998. – 148 б.;

28 Қазақстан Республикасы ратификациялаған адам құқықтарын, негізгі бостандықтарын, еңбекті қорғауды, көші-қон саясатын қамтамасыз ету саласындағы халықаралық шарттар. / Құрамы. И. В. Межибовская, Э. Б. Мұхаметжанов. 2 кітапта. К. 1. – Алматы: Жеті жарғы, 2000. – 254 б.

29 Ұлттық азшылықтарға жататын адамдардың құқықтарын қамтамасыз ету туралы Конвенция. Мәскеу, 21 қазан adilet.zan.kz/rus/docs/N940000213 Жүгінген күні: 01.03.2023 ж.

30 Сапарғалиев Г. Қазақстан Республикасының Конституциялық құқығы: Академиялық курс. – 3-ші басылым., қосымша – Алматы: Жетіжарғы, 2007. – 544 б.

31 «Қазақстан халықтары Ассамблеясының құрылуы туралы». Қазақстан Республикасы Президентінің 1995 жылғы 1 наурыздағы N Жарлығы

32 «Қазақстан халқы Ассамблеясы туралы». Қазақстан Республикасының 2008 жылғы 20 қазандағы N 70-IV Заңы http://tengrinews.kz/zakon/parlament_respubliki_kazahstan/konstitutsionnyiy_stroy_i_osnovyi_gosudarstvennogo_upravleniya/id-Z080000070/ / Жүгінген күні: 15.03.2023 ж

33 Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігінің Этносаралық қатынастарды дамыту комитетінің Ережесі; <https://www.gov.kz/memleket/entities/ethnic/activities/15200?lang=kk;>